

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΚΤΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

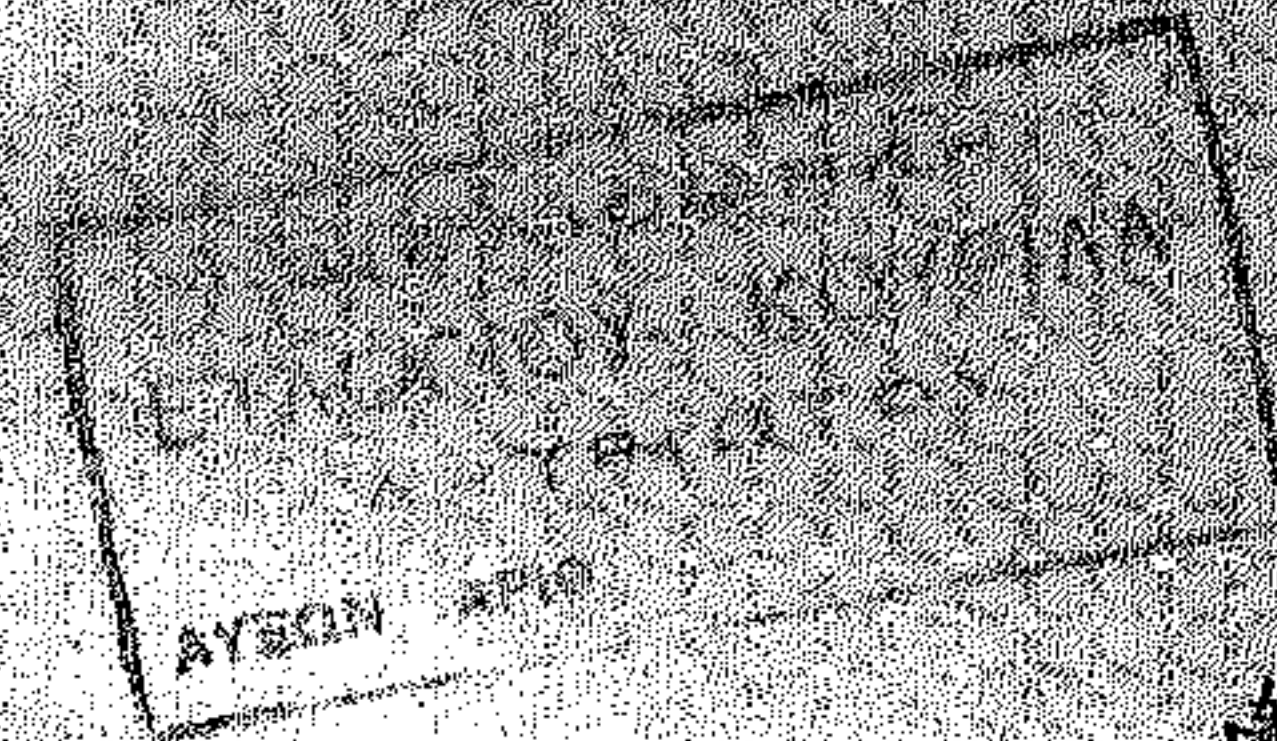
ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Β΄ - ΤΕΥΧΟΣ Γ΄.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1880

Οτι τα κειμ. ταυτ. ειναι αυθεντικα κ. αμετα-
βλητα κ. οτι η εκδοχη αυτη ειναι η αυθεντικη
και οτι η εκδοχη αυτη ειναι η αυθεντικη (Πατρ. Βιβλιοθ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1880

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΥ Ι' ΤΕΥΧΟΥΣ.

Περὶ τῆς κατ' οἶκον ἠθικῆς τῶν ἀρχαίων ὑπὸ Α. Τόμπρα.
Περὶ δόξου.
Ὁδηγία εἰς τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας συνταχθεῖσαι ὑπὸ Σπ. Σακελλαροπούλου.
Σύντομος περιγραφή τῆς Ἄμισου καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ὑπὸ Γρηγορίου Λερικοῦ.
Συλλογὴ ἀνεκδότων ᾠμάτων τῆς Λευκάδος ὑπὸ Ἰω. Ν. Σπαματέλου, Σχολάρχου.—Τμήμα Α'. Ἡρωικά.—8. Ὁ Λάμπρος, 9. Ὁ Μπακούκος, 10. Ὁ Σπύρος Νεσλής, 11. Ὁ Ἀλλή-πασσας, 12. Οἱ Κολοκοτροναῖοι, 13. Τὸ κλεφτοπούλα, 14. Π. συμβουλή τοῦ κλέφτη, 15. Ἡ ἡρωίς.
Ἰαπόνων διανοητικὴ ἀνάπτυξις.
Ἑνώμη τῆς πενταμελοῦς Ἐπιτροπίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος «Πῶς διδάσκειται ἡ ἱστορία ἐν τοῖς δημοσίοις σχολείοις.»

Ἡ ἐκδόσις τοῦ περιοδικοῦ ἐπιμελεῖται ἐφορσία συγκεκριμένη ὑπὸ τῶν κυρίων Ν. Καζάλη διευθυντοῦ, Ἀριστείδου Σπασθάκη, Ἰω. Μοσχάκη, Σπ. Σακελλαροπούλου, Παρ. Π. Οικονομοῦ, Μιλτ. Βρατσάγου καὶ Ν. Τεωρητάδου.

ΠΛΑΤΩΝ

ἜΤΟΣ Β'.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1880

ΤΕΥΧΟΣ Ι'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΗΘΙΚΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ.¹

Ἐπειδὴ ἡ ἱστορία δὲν διδάσκει ἡμᾶς τὰ γεγονότα μόνον καὶ τὰ ἐν πόλει τινὶ νόμιμα, ἀλλὰ κυρίως μάλιστα περὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν ἀσχολεῖται, διὰ τοῦτο ἄφθονον αὐτὴ ἡμῖν παρέχει τὴν ἕλην, ὅπως γνωρίσωμεν πᾶν ὅτι ἡ ψυχὴ αὕτη κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἡλικίας ἐπίστευσε, διανοήθη καὶ συνησθάνθη.

Ἄφ' οὗ δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τούτου κατεδείξαμεν, τί ὁ ἀνθρώπος κατὰ τοὺς παλαιτάτους χρόνους περὶ τῆς μετὰ θάνατον μελλούσης αὐτοῦ τύχης ἐπίστευσε καὶ πῶς ἐκ τῆς πίστεως ταύτης τὰ κατ' οἶκον νόμιμα καὶ τὸ ἰδιωτικὸν καλούμενον δίκαιον παρήχθησαν, ὑπολείπεται ἡμῖν ἤδη νὰ διερευνήσωμεν ἐφεξῆς καὶ πῶς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τῶν πρώτων κοινωνιῶν ἡ πίστις αὕτη ἐπενήργησε. Διότι, καίπερ οὐδαμῶς δυνάμενοι νὰ διισχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ ἀρχαία αὕτη θρησκεία τὰ ἠθικὰ τοῦ ἀνθρώπου συναισθηματα παντελῶς διέπλασε, τολμῶμεν ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν καὶ πιστεύσωμεν, ὅτι αὕτη οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν, οὐ μόνον ὅπως αὐτὰ ἐνιαχύθη καὶ μείζον αὐτοῖς ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους κύρος παράσχη, ἀλλὰ καὶ τὸ κύρος αὐτῶν τοῦτο ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαγωγῆς κρατύνη καὶ κατὰ τε τὰ δόγματα καὶ τὰς λοιπὰς τῆς ἀρχαίας ταύτης θρησκείας διατάξεις αὐτὰ διαρρυθμίση.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῶν πρώτων τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς γενεῶν θρησκεία ἐν τῷ στενῷ τῆς οἰκογενείας κύκλῳ παντάπασι περιορίζετο, ἐπόμενον ἄρα

¹ Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Fustel de Coulanges la Cité antique, μεταφρασθὲν ὑπὸ Α. Τόμπρα.

εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ καθόλου παρὰ ταύταις μετὰ τοῦ στενοῦ τούτου κύκλου κατ' ἀνάγκην συνείχετο, καὶ τούτου ἕνεκα πρὸς τὴν θρησκείαν ταύτην παντάπασι προσωμοιάζεν. Ἐκ τῶν προειρημένων γνωστὸν εἶναι, ὅτι ἡ θρησκεία αὕτη, ἀνθρώπῳ τινα πρὸς ἕτερον δεικνύουσα, δὲν ἔλεγεν αὐτῷ, Ἰδοὺ ὁ ἀδελφός σου, ἀλλὰ τὸν ἀντίον, λέγουσα αὐτῷ, Ἰδοὺ οὗτος ξένος εἶναι, ἐδίδασκεν ὅτι δὲν δύναται κοινῶς μετὰ σοῦ τῶν τῆς ἐστίας νομίμων νὰ συμμετέχη, δὲν δύναται πρὸς τὸν τῆς οἰκογενείας τάφον νὰ προσέρχῃται καὶ, ἅτε θεοὺς ἑτέρους ἔχων, δὲν δύναται μετὰ σοῦ νὰ ἐπικοινωνήσῃ τῇ προσευχῇ σου· οἱ θεοὶ σου ἀπιοθοῦσι τὴν μετὰ σοῦ λατρείαν αὐτοῦ καὶ θεωροῦσιν αὐτὸν ἑαυτοῖς πολέμιον· ὀφείλεις ἄρα διὰ τοῦτο αὐτὸν πολέμιόν σου νὰ πιστεύῃς.

Ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ τῆς ἐστίας οὐδέποτε ὁ ἄνθρωπος ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν τοῦ θεοῦ εὐμένειαν ἐπικαλεῖται. Μαρτύριον δὲ τοῦ λόγου τούτου μέγιστον ἢ μέχρις ἡμῶν διασωθεῖσα καὶ ἐπὶ Πλουτάρχου ἔτι λεγομένη παροιμία, «Ἐστία θύεις,» ἣτις ἐσήμαινεν «οὐδένα τῶν τῆς Ἐστίας μεταδίδως», τ. ἔ. ἀποχωρεῖς τῶν συμπολιτῶν σου, οὐδένα ἔχεις φίλον, οὐδὲν σὺ περὶ τῶν ὁμοίων σου ἀνθρώπων φροντίζεις, ὑπὲρ σαυτοῦ καὶ τῶν σαυτοῦ μόνον ζῆς. Διαδηλοῖ δὲ τὸ παροιμιώδες τοῦτο χροῖον τοιοῦτον, ἐν ᾧ τὰ τῆς θρησκείας περὶ τὴν ἐστίαν μόνην περὶωρίζοντο, καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη οὐδαμῶς τὰ περὶωρισμένα τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου ὅρια ὑπερέβαινον.

Ἄλλως δὲ οὐδαμῶς παράδοξον, ὅτι ἡ ἠθικὴ τὴν αὐτὴν ἔσχεν ἀρχὴν καὶ, κατὰ τὸν αὐτὸν τῇ θρησκείᾳ τρόπον γεννηθεῖσα, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον προήχθη. Ὡς δὴλον ὅτι τῶν πρώτων γενῶν τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς τὸ θεῖον λίαν μικρὸν ἦτο πρὸς τὰ κατ' ἀρχὰς καὶ, βαθμηδὸν κατὰ τὴν τῶν τότε ἀνθρώπων δόξαν προαχθέν, μείζον ἐγένετο καὶ ἑαυτοῦ τελειότερον, οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ, λίαν περιορισμένη τὰ κατ' ἀρχὰς καὶ ἀτελεστάτη οὔσα, ἀνεπαίσθητος ἐπὶ τοσοῦτον ἐπεξετάθη, ὥστε, ἐπὶ τὰ πρόσω αἰετοῦ βαδίζουσα, τὸ καθήκον τῆς πρὸς πάντας ἀνθρώπους ἀγάπης ὡς ἱερὸν πρᾶξ ἐκήρυξεν. Ὅθεν, ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας ὠρμήθη, εὐλόγως νὰ εἴπωμεν δυνάμεθα, ὅτι ἡ τῆς κατ' οἶκον τῆς πρώτης θρησκείας πίστις τὰ πρῶτα τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων ἠθικῆς διαγωγῆς παραγγέλματα ὑπήγρευσε.

Ἄν διὰ τῆς φανταστικῆς ἡμῶν δυνάμεως εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους τοὺς προϊστορικοὺς ἀναδράμωμεν, ἐν οἷς ἡ τῆς ἐστίας καὶ τοῦ τάφου αὐτῆς θρησκεία μάλιστα ἤκμαζεν, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ κατίδωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τρόπον τινὰ πλησιέστατα ἑαυτοῦ βλέ-

πει τὸ θεῖον, ὅπερ, ὡς τὸ συνειδὸς αὐτό, καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας αὐτοῦ πράξεις παρίσταται. Διότι τὸ σφαλερὸν καὶ εὐόλισθον τοῦτο πλάσμα, ὁ ἄνθρωπος, οὐ μόνον διὰ παντός ἐνώπιον μάρτυρος παρέρχεται, οὐδέποτε αὐτὸ ἐγκαταλιμπνώντος, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἑαυτὸ μεμονωμένον αἰσθάνεται, ἐπειδὴ ἐγγὺς ἑαυτοῦ, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς καὶ πανταχοῦ καὶ προστάτας ἔχει κατὰ πάντας τοῦ βίου τοὺς μόχθους αὐτῷ ἐπικουροῦντας καὶ κριτὰς ἐπὶ πᾶσι τοῖς κακοῖς αὐτοῦ ἔργοις αὐστηρῶς αὐτὸν κολάζοντας. «Οἱ Λάρητες (οἱ Ἐφέστιοι δὴλον ἔστι θεοί), λέγουσιν οἱ Ῥωμαῖοι, ἢ Ἐριννώδεις τινὲς εἶναι καὶ ποίνιμοι δαίμονες, ἐπίσκοποι βίων καὶ οἰκῶν», τ. ἔ. θεοὶ φοβερώτατοι, τοὺς ἀνθρώπους Ἐριννώων δίκην κολάζοντες καὶ τοὺς βίους τῶν ἀνθρώπων καὶ πάντα τὰ κατ' οἶκον γινόμενα ἐπισκοποῦντες. «Οἱ penales (οἱ πατρῷοι δηλονότι θεοί), λέγουσι προσέτι οἱ αὐτοί, εἶναι οἱ δι' ὧν ζῶμεν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἔχομεν λογικὴν.»¹

Ἀποκαλοῦντες δὲ τὴν ἐστίαν ἀγνήν, ἐπίστευον ὅτι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους αὕτη τὴν ἀγνότητά ἐπέταπτεν. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι οὐδὲν ἔργον κυρίως τε καὶ τροπικῶς ἀκάθαρτον ἐνώπιον αὐτῆς νὰ γίνηται ἐπιτρέπεται.

Δυνάμεθα ἄρα μετὰ τινος ὀρθότητος νὰ εικάσωμεν, ὅτι αἱ πρῶται τοῦ ἀμαρτήματος, τῆς ποινῆς καὶ τοῦ ἐξιλασμοῦ ἔννοια ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον προήλθον. Ὅθεν πᾶς ἄνθρωπος, ἐξαμαρτόντι τι ἑαυτῷ συνειδώς, δὲν δύναται πλέον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐστίαν νὰ προσέρχεται, ἅτε ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀπ' αὐτῆς ἀπωθούμενος. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πρὸς τὸν φονεῖα οὐδεμίαν ἐπιτρέπεται θυσίαν οὐδὲ σπονδὴν, οὐδὲ προσευχὴν, οὐδὲ δεῖπνον τὸ παράπαν ἱερὸν. Διότι τοσοῦτον εἶναι τὸ θεῖον αὐστηρὸν, ὥστε οὐδεμίαν δέχεται παρ' αὐτοῦ ἀπολογία καὶ οὐδαμῶς τὸν ἀκούσιον φόνον τοῦ ἑκουσίου ἀμαρτήματος διαστέλλει. Ὅθεν ἡ δι' αἵματος μεμολυσμένη χεὶρ δὲν δύναται πλέον τῶν ἱερῶν νὰ ἐφάπτηται πραγμάτων.² Ἴνα δὲ δυνηθῇ ὁ φονεὺς τὴν ἑαυτοῦ λατρείαν νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ τὴν θεότητα, οὕτως εἶπεν, ἐπανακτήσεται, ἢν διὰ τὸν φόνον ἀπώλεσεν, ἀνάγκη ἦτο διὰ καθαρτικῆς τινος τελετῆς νὰ ἐξαγνισθῇ.³ Ὅθεν ἡ θρησκεία αὕτη, καίπερ περιορισμένη καὶ ἄγροικος, οὕτως εἶπεν, τὸ κατ' ἀρχὰς οὔσα, γινώσκει ὅμως οὐδὲν ἦττον ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων τὸν ἄνθρωπον νὰ παραμυθῆται, παρέχουσα πρὸς τὸν δυστυχῆσαντα τὰς προσηκούσας τελετάς, δι' ὧν αὐτὸς δύναται τὰ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ μολύσματα νὰ ἐξαγνίσῃ.

1) Πλουτάρχ. Ῥωμαῖκ. 51, Μακροβ. Saturnal. III, 4.

2) Προδότ. Α, 35. Οὐγγιλ. Αἰν. II, 719. Πλουτ. Θεσ. 12.

3) Ἀπολλων. τοῦ Ῥοδίου Ἀργοναύτ. 704—710 Αἰαχ. Κορη. 96.

Καίτοι δὲ παντάπασιν ἡ θρησκεία αὐτὴ τὰ καθήκοντα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἀγνοεῖ, ἀλλ' ὅμως διαγράφει τοῦλάχιστον μετὰ θαυμασίας σαφηνείας τὰ πρὸς τὴν οικογένειαν ἱερά αὐτοῦ καθήκοντα. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὁ μὲν γάμος πρὸς πάντα ἄνθρωπον ὑποχρεωτικῶς ἐπιτάσσεται, ἡ δὲ ἀγαμία ὡς ἀμάρτημα θεωρεῖται, ἐπειδὴ τὴν τοῦ οἴκου ἐνδελέγειαν ὡς τὸ πρῶτιστον καὶ ἱερώτατον τῶν καθηκόντων ἡ θρησκεία αὐτὴ λογιζέται. Ἀλλ' ἡ τῶν δύο γένων σύζευξις ἐνώπιον μόνον τῶν κατ' οἶκον θεῶν δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ, ὅπως παρ' ἀμφοτέρων, τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, ἱερά ἢ αὐτὴ καὶ ἀδιάρρηκτος. Οὐδέποτε ἄρα τῶν ἀνθρώπων τις ἠδύνατο ἀπηλλαγμένον ἑαυτὸν νὰ θεωρῇ τῶν νομίμων θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ἐπομένως τὸν γάμον ὡς ἀπλοῦν τε συμβόλαιον καὶ λογίζηται κατὰ συναίνεσιν τῶν εἰς γάμον συνερχόμενων συντασσόμενον, ὡς βλεπόμενόν τοῦτο κατὰ τὰ τελευταία τῆς ἐλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς κοινωνίας ἔτη γινόμενον. Οὐ μόνον δ' ἀπαγορεύει τοῦτο ἡ ἀρχαία αὐτὴ θρησκεία, ἀλλὰ καὶ τὸν τολμῶντα τὰς τοῦ γάμου διατάξεις νὰ παραβῇ αὐστηρῶς κολάζει. Διότι ὁ ἀπὸ παρανόμου γάμου γεννώμενος παῖς νόθος λογίζεται, π. ἑ. ὅν θεωρεῖται μὴ δυνάμενον εἰς τὴν ἐστίαν νὰ προσεῦχῆται, καὶ τοσούτου ἕνεκά οὐ μόνον τοῦ δικαίωματος τῆς ἐπιτελέσεως θρησκευτικοῦ τίνος ἔργου στέρηται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν θεὸν νὰ προσεῦχῆται δὲν δύναται.¹

Αὕτη δ' ἐπαγρυπνοῦσα πολὺ καὶ φροντίζουσα περὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἀγνότητος, μέγιστον ἀμάρτημα τὴν μοιχείαν θεωρεῖ. Διότι, ἐπειδὴ ἡ πρώτη τῆς λατρείας ταύτης διάταξις εἶναι ἡ ἐστία ἀπὸ τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν υἱὸν νὰ μεταδιθάσῃται, διὰ τῆς κλεψιγαμίας ἢ τῆς γεννήσεως τὰς κατὰ τὴν ἐστίαν ἀπατρέφεται. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἑτέρα αὐτῆς διάταξις προστάσσει, ὅτι τὰς μόνον τὰ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας μέλη νὰ περιέχῃ, ὁ τοῦ μοιχοῦ ἄρα υἱὸς ξένος εἶναι, ἐν τῷ τῆς οἰκογενείας τάφῳ παρενόμως ἐνθαπτόμενος. Παρὰ πάντα ἄρα τὰ νόμιμα ἢ τε λατρεία ριθλύνεται καὶ ἡ ἐστία ἀκαθάρτος ἀποβαίνει καὶ πάσα πρὸς τὸν τάφον φερομένη προσφορά ἀσέβειά τις ἀντικρὺς λογίζεται. Ἐπειδὴ δὲ προσέτι διὰ τῆς κλεψιγαμίας τὸ τῶν ἀπογόνων ἐνδεχὲς καταστρέφεται, ἡ μὲν οἰκογένεια, καίπερ τοῦτο τῶν ἀνθρώπων ἀγνωσύνων, καύεται ὑπάρχουσα, οἱ δὲ πρόγονοι πάσης στερροῦνται ἐν δαιμονίας. Οὕτω καὶ ὁ Ἰνδὸς λέγει: ὁ τοῦ μοιχοῦ υἱὸς ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καταστρέφεται τὰς πρὸς τὰς τῶν τεθνεώτων ψυχὰς ἀπονεμομένης προσφοράς.²

¹ Ἰσακὸς περὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου κλήρου. Δημοσθ. ὁ πρὸς Μακάρτητον περὶ Ἀγνίου κλήρου. ² Νόμοι τοῦ Μαιῦ III, 175.

Οὗτος λοιπὸν εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν οἱ τῆς Ἑλλάδος καὶ Ῥώμης νόμοι τὸ δικαίωμα παρέχουσι πρὸς τὸν πατέρα τὸ ἄρτι γεννηθὲν βρέφος νὰ ἀποβάλλῃ. Αὕτη εἶναι ὡσαύτως ἡ αἰτία, δι' ἣν οἱ νόμοι οὗτοι τοσοῦτον ἀστυχεῖται πρὸς τὸν μοιχὸν καὶ ἄκαρπτοι εἶναι, ὥστε ἐν μὲν ταῖς Ἀθήναις πρὸς τὸν σύζυγον ἐπιτρέπεται τὸν ἔνοχον νὰ φονεύῃ, ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ αὐτὸς ὁ ἀνὴρ τὴν ἑαυτοῦ σύζυγον κρίνας εἰς θάνατον νὰ καταδικάζῃ. Ἡ θρησκεία αὕτη τοσοῦτον ἀστυχεῖται καὶ ἀδυσώπητος, ὥστε οὐδέ τὸ δικαίωμα τοῦ συγχωρεῖν μάλιστα τῷ ἐνόχῳ παντάπασιν ἐπατρέπετο ἢ τοῦλάχιστον ἠναγκαζέτο ὁ ἀτυμασθεὶς σύζυγος τὴν ἐκυτοῦ γυναῖκα ἀπὸ τοῦ οἴκου νὰ ἀποπέμψῃ.¹

Αὗται εἶναι αἱ πρῶται τῆς κατ' οἶκον ἠθικῆς τῶν ἀρχαίων λαῶν διατάξεις. Θρησκεία ἄρα δεσποτικὴ αὕτη, πρὸς τῷ φυσικῷ αἰσθηματι πρὸς ἀμφοτέρους, τὸν τε ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα, λέγουσα, ὅτι διὰ παντὸς τοῦ βίου εἶναι συνεζευγμένοι καὶ ἀπὸ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν ἀστυχεῖται πηγάζουσι καθήκοντα, ὧν ἡ παράβασις ἢ ἡ λήθη ἠδύνατο δεινότερα νὰ ἀποφέρῃ ἀπατελέσματα ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ. Ἐντεῦθεν ἄρα τό τε σπουδαῖον τοῦ συζυγικοῦ βίου καὶ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις περὶχθη καὶ ἡ ἀγνότης ἢ ἐπὶ πλείστον χρόνον εὐλαβῶς διατηρηθεῖσα καὶ θιερώθη.

Πλὴν δὲ τούτων καὶ ἄλλα καθήκοντα ἐπιτάσσει ἡ κατ' οἶκον αὐτὴ ἠθικὴ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς μὲν τὴν σύζυγον δῆλον ὅτι λέγει ὅτι βρεῖται τῷ ἀνδρὶ νὰ ὑπατάσσῃται, πρὸς δὲ τὸν ἄνδρα ὅτι δικαίωμα ἔχει ἐν τῷ οἴκῳ ὡς ἀπῆλυτος ἄρχων νὰ προστάσῃ. Ἀμφοτέρους δὲ διδάσκει, ὅτι ἐφείλουσι νὰ σέβωσι καὶ τιμῶσιν ἀλλήλους. Ἀλλ' ἡ γυνὴ τούτων ἕνεκα δὲν στέρηται καὶ ῥητῶν τινῶν δικαιωμάτων διότι εἰς τὴν ἐστίαν παρισταμένη ἐπαγρυπνεῖ ὥστε μηδέποτε τὸ ἐπ' αὐτῆς πῦρ νὰ σβέννηται.² Ἐχει ἄρα καὶ τὴν ἱερατικὴν ἀρχὴν ἢ γυνή. Ὅθεν, ὅποτεν αὕτη ἀπουσιάζῃ, ἡ κατ' οἶκον θεία λατρεία ἀτελής γίνεται καὶ ἀνεπαρκής. Μέγα ἄρα δυστύχημα πρὸς πάντα Ἑλληνα «γυναικὸς κενὴν εἶναι τὴν ἐστίαν» ἐλογίζετο.³ Ὁμοίως δὲ παρὰ Ῥωμαίοις ἡ γυνὴ τοσοῦτον εἶναι ἀναγκαία ἐν οὐσίᾳ, ὥστε «ἀποθανούσης ἱερεῖ τῆς γυναικὸς, ἀπετίθετο οὗτος τὴν ἀρχὴν», ἦτοι τὴν ἱερωσύνην.⁴

¹ Δημοσθ. κατὰ Νεαίρας 89.

² Κἀτων 143. Διονύσιος. Ἰαλικ. Ῥωμ. Ἀρχαιολ. II, 22. Νόμοι Μανῶ, III, 62. V, 454.

³ Ξενοφ. Λακεδ. Πολιτ. Θ', 5, & Πλουτάρχ. Ῥωμαϊκ. 50.

Δυνάμεθα δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, διὰ τὴν τῆς ἱερατείας συμμετοχὴν ταύτην καὶ κοινωνίαν, μήτηρ οἰκογενείας πολύσεπτος ἦτο πάντοτε παρὰ τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις. Ἐντεῦθεν ἄρα προέρχεται ἡ αὐτὴ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τιμητικὴ ἐπίκλησις τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, οἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων οἰκοδεσπότης καὶ οἰκοδέσποινα, ὑπὸ δὲ τῶν Λατίνων *paterfamilias* καὶ *materfamilias*, ὑπὸ δὲ τῶν Ἰνδῶν *griharati* καὶ *griharatni* προσηγοροῦντο. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ τε οἰκοδεσπότης καὶ οἰκοδεσποίνης σκέψεως προέρχεται καὶ ὁ ἐπίσημος τύπος, ὃν ἡ γυνὴ ἐν Ῥωμαϊκῷ γάμῳ ἐξεφώνει: «*Ubi tu Cajus, ego Caia,*» οὐτιμὸς ὁ νοῦς εἶναι, ἐν ἧ ἂν οἰκίᾳ μὴ ἴσῃ δύναμις ἦ, ἐν ταύτῃ ἴσῃ τοῦλάχιστον ἀξία ὑπάρχει.

Περὶ δὲ τοῦ υἱοῦ, ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν, ὅτι οὗτος εἰς τὴν τοῦ πατρὸς ὑπόκειται ἐξουσίαν, δυναμένου αὐτὸν νὰ πωλήσῃ ἢ καὶ εἰς θάνατον νὰ καταδικάσῃ. Ἄλλ' ὁ υἱὸς οὗτος ἐν τῇ λατρείᾳ ταύτῃ τοσοῦτον σπουδαία καθήκοντα, ἐν ῥηταῖς τισὶ μάλιστα ἡμέραις, ἐπιτελεῖ, ὡς τε Ῥωμαῖος, παιδὸς στερούμενος, ἀναγκάζεται ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ὅπως τὰ περὶ τὴν τελευτὴν κατὰ τὰ θρησκευτ. καὶ νόμιμα ἐπιτελῶνται, ὑποθετικῶς τοιοῦτον νὰ υἱοθετῇ.¹ Μέγας ἄρα καὶ ὡς ἀληθῶς ἰσχυρὸς ὁ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ δεσμός, ὁ ὑπὸ τῆς θρησκείας καθιερούμενος! Διότι κατὰ τὴν θρησκείαν ταύτην οἱ ἄνθρωποι πιστεύουσιν εἰς ἄλλον βίον ἐν τῷ τάφῳ ὑπάρχοντα, βίον εὐδαίμονα καὶ ἡσυχον, ὅπου τὰ ἐπικηδεῖα δειπνα κανονικῶς πρὸς τὰς τῶν τεθναῶτων ψυχὰς προσφέρωνται. Οὕτω δὲ κατὰ τὴν λατρείαν ταύτην ὁ μὲν πατὴρ πέποιθεν, ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ, ἢ μετὰ τὸν παρόντα βίον, ἐκ τῆς παρὰ τοῦ υἱοῦ περὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ φροντίδος τε καὶ ἐπιμελείας θὰ ἐξαρτᾶται, ὁ δ' υἱὸς, τὸ ἑαυτοῦ μέρος, ἀφ' ἑτέρου πέποιθεν, ὅτι ὁ πατὴρ ἀποθανὼν προστατήριος θὰ γείνη Θεός, οὐ τὴν ἐμμένειαν ἐν τῷ μέλλοντι αὐτοῦ βίῳ θὰ ἐπικαλῆται.

Ἐντεῦθεν ἄρα νὰ εἰκάσωμεν δυνάμεθα, ὅποσον σέβας καὶ δόξον ἀμοιβαίαν τῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας μελῶν ἀγάπην αἱ θρησκευτικαὶ αὐταὶ πεποιθήσεις παρήγον. Ἐκάλουν δ' οἱ ἀρχαῖοι πάσας τὰς κατ' οἶκον ἀρετὰς συλλήβδην εὐσέβειαν, ὅποια ἦ πρὸς τὸν πατέρα εὐπειθειά τε καὶ ὑποταγὴ τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ πρὸς τὴν μητέρα ὀφειλομένη στοργή, αἵτινες ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων *pietas erga parentes* (εὐσέβεια ἢ εἰς τοὺς γονεῖς) ἐκαλοῦντο, ὡς περὶ πάλιν ἡ πατρός τε καὶ μητρός πρὸς τὰ τέκνα στοργὴ *pietas erga liberos* (εὐσέβεια ἢ εἰς τὰ τέκνα) ἐλέγετο. Ἐνταῦθεν δὲ δῆλον, ὅτι πάντα

¹ Διονυσ. τοῦ Ἀλιεῦ. Ῥωμ. Ἀρχαιολ. II, 20, 22.

τὰ ἐν τινι οἰκογενείᾳ κατὰ τὴν θρησκείαν ταύτην θεῖα ἦσαν, οἷα τὰ καθήκοντα, ἡ φιλοστοργία, ἡ θρησκεία, ταῦτα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ λογιζόμενα καὶ πιστευόμενα.

Παράδοξον δ' ἴσως ἡμῖν θὰ φανῇ, ὅτι καὶ ἡ τοῦ πατρῷου οἴκου ἀγάπη μίξ τῶν ἀρετῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλογίζετο. Ἄλλ' ὅμως τὸ συναίσθημα τοῦτο τοσοῦτον βραδέως καὶ ἰσχυρῶς ἦτο ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων ἐξελιζόμενον καὶ οὕτως ἐν τε τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ τῶν ἀρχαίων βίῳ ζωηρῶς ἐν τοῖς σωζομένοις τῶν μνημείων ἀπεικονίζεται, ὡςτ' οὐδεμίᾳ περὶ τούτου λείπεται ἡμῖν ἀμφιβολία. Οὕτω π. γ. γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀγχίστης, καίπερ βλέπων τὴν Ἰλιὸν κτισσένην, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς στέργει τὴν παλαιὰν αὐτοῦ κατοικίαν εὐχάριστος πάνυ νὰ ἐγκαταλίπη. Οὕτω δὲ βλέπομεν καὶ τὸν Ὀδυσσεῦ ἀντὶ παντὸς ἄλλου θητακουῦ καὶ αὐτῆς τῆς ἀθανασίας τὴν τῆς ἐστίας αὐτοῦ φλόγα νὰ ἐπανίδῃ προτιμῶντα. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Κικέρων, οὐχὶ ὡς ποιητής, ἀλλ' ὡς ἀνὴρ πολιτικός, οὕτω περὶ τοῦ πατρῷου οἴκου ἀπαρξίνεται: «Ἐνταῦθα οἱ βωμολοεῖσιν, ἐνταῦθα αἱ ἐστίαί, ἐνταῦθα οἱ πατῶροι θεοί, ἐνταῦθα τὰ ἱερά καὶ πάντα τὰ θεῖα νόμιμα συνέχονται ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ οἱ πατέρες μου διήγαγον. Ὅθεν ἀγνοῶ ὅπου ἂν τι θέλγητρον εὐρίσκω ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, ὑπερ τὴν καρδίαν μου κατακηλεῖ καὶ τὰς αἰσθήσεις.»¹ Ἀνάγκη δὲ διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὰς παλαιότητας ἐκείνας νὰ ἀναδράμωμεν γενεάς, ὅπως κατανοήσωμεν ὅπως ἐν ὁλῇ τε καὶ ἰσχυρᾷ τὰ συναίσθηματα ταῦτα τοῦ ἀνθρώπου ἦσαν, ἔπειρ καὶ ἐπὶ Κικέρωνος ἔτι λίαν ἀσθενῶς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων συνεκίνουν. Ἐν δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι ὁ οἶκος, ἀπλοῦν τι οἰκητήριον καὶ καταφύγιον λογιζόμενος, ἄνευ μεγάλου τινὸς τῆς ψυχῆς ἄλγους καταλιμπάνεται καὶ ἀρησμοῦται, ἢ τοῦλάχιστον, ἂν ἐν αὐτῷ ἐμμένομεν, καθ' ἕξιν ἀπλήν καὶ κατ' ἀνάγκην τοῦτο πράττομεν. Διότι ἡ θρησκεία ἡμῶν δὲν ἐγκλείεται πλέον ἐν τῷ οἴκῳ, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ ὑπάρχει, ἐπειδὴ καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἢ τούτου ἕνεκα πανταχοῦ δυνάμεθα νὰ ἀνευρίσκωμεν. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκείνοις λαοῖς ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα: διότι οὗτοι ἐντὸς μόνον τοῦ ἑαυτῶν οἴκου εὕρισκον τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν θεότητα, τὴν παρ' αὐτῆς ἐπιμελείαν τε καὶ σωτηρίαν, τὸν ἀμύνητορ Θεὸν τὸν ἐπακούοντα τῶν δεήσεων καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν εὐμενῶς ἀποδεχόμενον. Ἐξω τοῦ οἴκου αὐτοῦ ὁ τότε ἄνθρωπος οὐδαμῶς τὸν Θεὸν διεγίνωσκε, τὸν δὲ τοῦ γείτονος πολέμιον καὶ ἐχθρὸν ἑαυτῷ ἐπίστευεν. Ἠγάπων ἄρα οἱ τότε ἄνθρωποι τὸν πατρῷον οἶκον, ὡς περὶ οἱ νῦν τὸν ἐκτὴριον οἶκον εἶτε τὴν ἐκκλησιαστικὴν σέβουσι καὶ τιμῶσιν.

¹ Κικέρ. De legibus II, 4. Pro domo, 41.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται, ὅτι ἡ τῶν πάλαι ἀνθρώπων πίστις οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν συνετέλεσε. Διότι οἱ θεοὶ αὐτῶν οὐ μόνον τὴν ἀγνότητά ὡς ἱερὸν καθήκον ἐπέταττον καὶ τὴν αἵμα-τοχυσίαν ἀπηγόρευον, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ δικαίου γνῶσιν, καίπερ ἐκ τῆς πίστεως ταύτης μὴ ἀμέσως ἀναπτυχθεῖσαν, οὐκ ὀλίγον τοῦλάχιστον ἐνίσχυσεν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ θεοὶ οὗτοι ἦσαν καὶ κοινοὶ πάντων τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας θεοί, οὐχ ἥκιστα καὶ τὸν τῆς οἰκογενείας δεσμὸν ἐνίσχυον καὶ τοὺς ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ κατοικοῦντας οὐ μόνον νὰ ἀγαπῶσι καὶ σέβωσιν ἀλλήλους ἐδίδασκον, ἀλλὰ καὶ τὸν πατρῶον οἶκον ὡς αἰδίον, οὕτως εἰπεῖν, καὶ μόνιμον οἰκητήριον ν' ἀγαπῶσι καὶ σέβωσιν, ἕπερ παρὰ τῶν προγόνων παραλαβόντες πρὸς τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν ὡς ἱερὰν ἐκληροδότῳ, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ οἱ πατρῶοι θεοὶ ἐνώκουν.

Ἄλλ' ἡ τῶν ἀρχαίων ἠθικὴ, ὑπὸ τῆς πίστεως τούτων διαφύθμισθαι, καὶ τοὶ ἠγνῶσι τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, ἐδίδασκον ἅμως τοῦλάχιστον τὰς οἰκογενειακὰς ἀρετὰς τὸ ἀρχαῖον τοῦτο τῶν ἀνθρώπων γένος, παρ' ἧ ἡ τῆς οἰκογενείας ἀπομόνωσις τῆς ἠθικῆς τὴν ἀρχὴν παρήγαγεν. Ἐν τῇ οἰκογενεῖα ταύτῃ τὰ πρῶτα ἀνεπτύχθησαν καθήκοντα, ἅτινα ἦσαν μὲν σαφῆ, ὠρισμένα καὶ αὐστηρά, ἀλλ' ἐν στενῷ καὶ περιορισμένῳ κύκλῳ, οὕτως εἰπεῖν, συσσταλμένα. Καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις τοῦ παρόντος βιβλίου μέλλοντες περὶ τῆς πολιτικῆς καλουμένης κοινωνίας (société civile) νὰ ὁμιλήσωμεν, καὶ πάλιν θὰ ἀναλάβωμεν τὸν περὶ τῆς πρωτίστης καὶ ἀρχαῖης ταύτης ἠθικῆς λόγον· διότι ἡ κοινωνία ἢ πολιτικὴ, ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων καὶ ἀρχῶν βραδύτερον ἀναπτυχθεῖσα, κατὰ τὸν αὐτὸν συνετάχθη τρόπον, ἐξ οὗ πολλὰ τῆς τῶν ἀρχαίων πολιτικῆς ἐπιστήμης, παράδοξα τὸ κατ' ἀρχὰς φαινόμενα, εὐχερῶς πάνυ δύνανται ὑφ' ἡμῶν νὰ ἐρμηνευθῶσιν.¹

1. Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ δε ἀπεπειράθημεν περὶ τῆς καθόλου τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν λαῶν ἠθικῆς διὰ βραχέων νὰ ὁμιλήσωμεν; Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη νὰ προσθεῖωμεν ἐνταῦθα ὡσαύτως, ὅτι ἡ ἠθικὴ αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι μετέλλαξε καὶ μάλιστα παρ' Ἑλλήσι; Διότι παρὰ τούτοις καὶ ἐπὶ Ὀμήρου εἶτι, ὡς ἐκ τῆς Ὀδυσσεύς καταφαίνεται, νὰ ἀνεπτύχθησαν συναισθήματα καὶ ἤθη παρήχθησαν διάφορα, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις τοῦ παρόντος βιβλίου κεφαλαίοις θὰ καταδεικνύωμεν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ Ἕλληνες τὸν ὄρκον ἱερὸν ἐνόμιζον· διότι ἡ παράδοσις παρὰ τινι παλαιῷ ποιητῇ, ὅτι ὁ Χείρων πρῶτος ἐφεῦρε καὶ εἰσήγαγε τὸν ὄρκον,¹ ἐπ' οὐδεμιᾶς ἱστορικῆς βάσεως ἐρείδεται. Τοῦναντίον δὲ ἡ ἐπίκλησις τῶν θεῶν ὡς μαρτύρων καὶ τιμωρῶν οὕτω προσήκειν εἰς τὴν ἀπονεμομένην τοῖς θεαῖς λατρείαν, ὥστε ὡς βεβαιότητι ἀποδείξῃ τῆς θείας τιμῆς πράγματός τινος ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ ἐμῶσῃ τις εἰς αὐτό.² Διὸ εἶχον οἱ Ἕλληνες ἴδιον θεὸν τοῦ ὄρκου, Ὀρκον ἐνομαζόμενον, υἱὸν, κατὰ τινὰ μῦθον, τῆς Ἐριδος.³

Μετεχειρίζοντο δὲ τὸν ὄρκον αἱ Ἕλληνες συχνότατα εἰς πᾶσαν διαβεβαίωσιν. Διέκρινον δὲ ὄρκον μέγαν καὶ ὄρκον μικρὸν, καὶ τοῦτον μὲν ὠμνυον ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ συχνὰ καὶ διὰ μικρὰ πράγματα, ἐκείνον δὲ διὰ σπουδαῖα καὶ μετὰ τινῶν τελετῶν. Τὴν μὲν μέγαν ὄρκον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ συμμαχίαις, ἐν τῇ πολιτικῇ διοικήσει καὶ τοῖς δικαστηρίοις, οἱ δὲ μικροὶ ὄρκοι ἀπαντῶσι παρ' Ἑλλήσι καὶ μάλιστα παρ' Ἀθηναίοις λίαν συχνοί, ἀποδεικνύοντες τὴν μεγάλην πρὸς τοῦτο κοινότητα αὐτῶν. Ταύτην τὴν κοινότητα ἀπεδοκίμαζον οἱ σῶφρονες καὶ πεπαιδευμένοι, καὶ ἐδίδασκον οὐ μόνον ὅτι δὲν πρέπει ἄνευ ἀνάγκης καὶ σπουδαίου λόγου νὰ ὀμνύωσιν,⁴ ἀλλὰ καὶ τινες ὅλως ἀπέρριπτον τὸν ὄρκον· ὅθεν συνελθὼν πολλοὶ τῶν φιλοσόφων νὰ ὀμνύωσιν εἰς θηρία καὶ ἄψυχα ζῷα,⁵ ἴσως ὅπως τὴν ἀτοπίαν τῶν τιοῦτων ὄρκων καταδειξῶσι καὶ χλευάσωσιν.⁶ Μάλιστα δὲ ὠμνυον εἰς τὸν Δία, διότι ὁ Ζεὺς εἶχε τὴν ἐπιπτεῖαν τοῦ ὄρκου·⁷ διὸ καὶ Ζεὺς Ὀρκίος ὀνομάζετο. Ὁ Σάλων ἔθηκε νόμον ταῖς Ἀθηναίοις νὰ ὀμνύωσιν ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων εἰς τὸν Ἰκέσιον, Καθάρισον, καὶ Ἐξαχεστήριον Δία.⁸ Ἄλλ' οὐχ ἥττον ὠμνυον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς θεοὺς. Ὅτε μὲν ὠμνυον οἱ Ἕλληνες εἰς πάντας τοὺς θεοὺς, δετὲ δὲ εἰς μόνους τοὺς δώδεκα μεγάλους. Οἱ Σπαρτιάται κοινῶς ὠμνυον

1) Κλημ. Ἀλεξανδρ. Στρωματ. I, σελ. 306. 2) Statius Theb. VII, v. 402.—Lucan. Phaes VII, v. 457. 3) Πιστοδ. Θεογον. στ. 231. 4) Ἰσοκρ. εἰς Δημόν. 40.—Ἱεροκλ. Ὑπομνημ. εἰς Πυθαγ. Χρυσ. ἐπη στ. 2. 5) Carl Rhodig. Antiq. Jeat. I. 27, c. 28. 6) Σουῖδ. ἐν Ναι μὰ τό. 7) Εὐριπ. Μηδ. στυχ. 170. 8) Πολυδεύκ. Βιβ. VIII, κεφ. 42, 443.—Ἠσύχ. Λ. Τρεῖς θεοί.

εις τους δύο θεούς (μὰ τῷ Σιῶ) Κάστορα καὶ Πολυδεύκη.¹ Αἱ γυναῖκες συνήθως ὠμνυον εἰς Ἡραν, Ἀρτέμιδα, Ἀφροδίτην, ἢ εἰς τὴν Δήμητρα καὶ Περσεφόνην (νῆ τῷ Θεῶ),² οὐδέποτε δὲ σχεδὸν ὠμνυον εἰς τοὺς θεούς. Οἱ ἄνδρες ὠμνυον εἰς τὸν μὲν ἢ εἰς τὸν δὲ τῶν θεῶν κατὰ τὸν τόπον καὶ τὸ ἐπάγγελμα, ἐν τῇ ἀγορᾷ ὠμνυον εἰς Ἑρμῆν τὸν Ἀγοραῖον, οἱ ἀρτοποιοὶ εἰς τὴν Δήμητρα, οἱ ἵπποφοροὶ, ἵππεις καὶ ἵπποδραμασταὶ εἰς τὸν Ποσειδῶνα³ κλπ. Ἀορίστως δ' ὠμνύων τις μετεχειρίζετο τὴν φράσιν «ὠμνύμι μὲν τινὰ τῶν θεῶν.» Ἐάν δὲ τις ἀνόσιον ἐνόμιζε τὸ ὠμνύειν διὰ μικρὰ εὐλεγει ἀπλῶς «ναὶ μὰ τόν,» οὐκ ἐπιλέγων τὸ ὄνομα οὐδενὸς τῶν θεῶν.⁴

Ἄλλ' οὐ μόνον τὸν εἰς τοὺς θεούς ὄρκον ἀλλὰ καὶ τὸν εἰς διάφορα μέρη τῆς φύσεως, ἃ ὡς ἔργα τῶν θεῶν θεῖα ἐνόμιζον, ὑπελάμβανον ἔγκυρον. Οὕτως ὠμνυον οἱ Ἕλληνας ὅτε μὲν εἰς τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἴσταντο,⁵ ὅτε δὲ εἰς τοὺς ποταμούς, τὰς κρήνας, τὴν θάλασσαν, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας.⁶ Ἐν Ἀρχαδίᾳ συνείθιζον νὰ ὠμνύωσιν εἰς τὴν κρήνην τῆς Στυγῆς καὶ ἐνόμιζον τοῦτον τὸν ὄρκον ὡς μάλιστα ἀπάράβατον.⁷ φυσικώτατα δὲ ὅτι ὁ ὄρκος οὗτος κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ποιητῶν καὶ παρὰ θεοῖς ἦν μέγιστος καὶ ἱερώνατος.⁸

Ἐπι δὲ ὠμνυον καὶ εἰς πράγματα ὑπ' ἀνθρώπων κατεσκευασμένα, εἰς ὄπλα καὶ σκεύη, ἃ περὶ πλείστου ἐποιοῦντο. Οὕτως ὠμωσεν ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὸ ἑαυτοῦ σκηπτρον,⁹ ὁ στρατιώτης ὠμνυεν εἰς τὸ ἑαυτοῦ δόρυ¹⁰ ἴσως διότι τὸ δόρυ ἐπὶ τινὲ ποτε χρόνον ἦν ἀντικείμενον θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ καὶ ἐτίθετο εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν. Συνηθέστερον δ' ὠμνυον εἰς μάλιστα προσφιλεῖ πρόσωπα καὶ κοινῶς εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῶν,¹¹ τὴν εὐδαίμονίαν, τὴν σωτηρίαν, τὴν ἀγάπην κλπ. Ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τοὺς νεκρούς ὠμνυον, ὡς ἐν τῷ διαφημισθέντι ἐκείνῳ ὄρκῳ «μὰ τοὺς ἐν Μαραθῶνι.»¹² Ὀμνύοντες δὲ μὲν ἀνέτεινον τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανόν, ὅτε δὲ ἐτίθεισαν αὐτὰς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, μάλιστα δὲ ὠμνυον τὸν μέγαν ὄρκον.¹³ Ἐν Ἀθῆ-

1) Ἀριστοφάν. Λυσιστράτ. στ. 81 καὶ τὰ σχόλια. 2) Φαβωρτίν. Α. Νή. 3) Ἀριστοφάν. Νεφέλ. στ. 83 καὶ τὰ σχόλια. 4) Φαβωρτίν. Α. Νή.—Σουιδ., κ. Ναι μὰ τό. 5) Εὐριπίδ. Ἴππολ. στ. 1025. 6) Alexander ad Alex. gen. dierum. libr. 3. c. 40. 7) Προδοτ. VI, 74. 8) Ἡσιόδ. Θεογ. στ. 400.—Ὀμηρ. Ὀδυσ. Ε. 185. 9) Ὀμηρ. Ἰλιάς Ρ, στ. 234. 10) Justin. libr. 23. c. 3.—Διοδώρ. Σικελ. βιβλ. 20 κεφ. 41. 11) Εὐριπίδ. Ἐλεν. στ. 481.—Ὀμηρ. Ἰγν. εἰς Ἑρμῆν 274.—Virg. Aen. IV, 357, 493. VI, 364. . . 12) Δημοσθ. περὶ στεφαν. σελ. 297. Reisc.—Δογγῆν. περὶ ὕψους κεφ. 16. 13) Πλούταρχ. ἐν Αἰωνί κεφ. 56. Δημοσθ. κατὰ Κον. σελ. 1265 Reisc.—Virg. Aen. XII, v. 196, 204. Cicér. pro Balbo c. 5.

ναὶς ὠμνυον ἔστιν ὅτε «πρὸς τὸν λίθον,» δηλ. εἰς τὸ λίθινον βῆμα τῶν ρητόρων ἐν Πρυκί.¹ Ὅτι δὲ ἐπέβαλλον ὁ ὠμνύων τὰς χεῖρας εἰς τὰς χεῖρας ἐκείνου εἰς ἐν ἐδίδου τὸν ὄρκον.² Μάλιστα δὲ ἐδίδου τις πίστιν ἐν πάσαις ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς ὁμολογίαις, λαμβάνων τὸν ἄτερον τῆς δεξιᾶς χειρὸς.

Κατὰ τὰς μεταξὺ ἡγεμόνων ἢ πόλεων συνθήκας καὶ συμμαχίας ὁ ὄρκος συνωδεύετο ὑπὸ θυσίας, ἢν ἔθυσον τοῖς θεοῖς, εἰς οὓς ὠμνυον. Ἔθυσον δὲ κάπρον ἢ κριδὸν ἢ αἶγα ἢ βοῦν ἢ αἶν. Ἡ θυσία δὲ ἐτελείτο ἔσδε : Ἀπέκοπτον τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς τοῦ ζώου, ἢ ἐμελλον νὰ θύσωσι καὶ δύνεμον αὐτὰς εἰς πάντα τοὺς παρόντας ἔπως μετὰσχῶσι τοῦ ὄρκου, μεθ' ὃ ἐκάλει τις τοὺς θεούς ὅπως ὡς μάρτυρες.³ Μετὰ ταῦτα ἔσφαττον τὸ θῆμα ἀποκόπτοντες τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἐξ οὗ «ὄρκια τέμνειν» ταυτίσθησιν εἰς τῷ ποιῆσθαι συμμαχίαν. Ἰσπερὶν ἀνεγίνωσκε τις τὸν ὄρκον, ἐν ἀμοιβαίῳ ὠμνύοντα, ἐπεβαβαίουν. Μετὰ δὲ τοῦτο ἔσπινδον ἀπονδὴν κεκραμένου αἴνου, ὅπως τὴν ἀμοιβαίαν ὁμόνοιαν σημάνωσιν. Ἐσπινδον δὲ τὴν σπονδὴν, εὐχόμενοι τοῖς θεοῖς καὶ δεόμενοι τὸ αἶμα ἢ ὁ μυελὸς τοῦ παραβάτου τοῦ ὄρκου οὕτω νὰ χυθῆ.⁴ Τὸ θυόμενον ζῆον δὲν ἐπατρέπετο νὰ φάγωσιν, ἀλλ' ἐάν μὲν ὁ θύων ἦν πολίτης ἐνεταφιάζετο⁵ τὸ θῆμα, ἐάν δὲ ξένος ἐρρίπτετο εἰς τὴν θάλασσαν ἢ μεταφέρετο εἰς ἄλλο μέρος. Ἐάν δὲ τελοουμένης τῆς θυσίας ἐφαίνετο ἀπαίσιος οἰωνός, ὁ ὄρκος ἀνεβάλλετο.⁶

Ἄλλος τρόπος τοῦ ὠμνύειν ἦν οὗτος: Ἐλάμβανέ τις διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς τὸ ἑαυτοῦ ἱμάτιον, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας ἐτίθη τὴν αἰχμὴν τοῦ ἕβους ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, ἐπικαλούμενος τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὸν ἥλιον καὶ τὰς Ἑρινύκας ὅπως ὡς μάρτυρες. Μετὰ ταῦτα ἔθυσον νέον κάπρον, ὃν ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν, μεθ' ὃ ὠμνυέ τις τὸν ὄρκον.⁷ Παρὰ Μαλοσσοῖς ἔκοπτον βοῦν εἰς μικρὰ τεμάχια καὶ τότε ὠμνυον, ἐξ οὗ ἡ φράσις «βοῦς ὁ Μαλοσσιτῶν.»⁸ Ἐνίοτε δὲ μετὰ τὸν ὄρκον καὶ τὴν ἐκφώνησιν τῶν ἄρῶν κατὰ τοῦ παραβάτου τοῦ ὄρκου ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν πεφυρακτωμένον ὄρκον σιδήρου.⁹

Ἐν τισὶ δὲ τόποις ὑπῆρχον πολλὰ ἄλλα ὅπως διαφέροντα ἔθιμα κατὰ τὴν ἔρκωσιν. Οὕτως ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ βουλῇ τῇ ἐξ Ἀρσίου Πάγου ἔπρεπε

1) Σχολ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. στ. 683. 2) Εὐριπίδ. Ἐλέν. στ. 384. 3) Ὀμηρ. Ἰλιάς Γ. στ. 273. — Σοφοκλ. Αἴας Μαστιγ. στ. 1200. 4) Ὀμηρ. Ἰλιάς στ. 295. 5) Εὐσταθ. ἐν Ἰλιάδ. Γ. στ. 310. 6) Πλούταρχ. Πυρρ. κ. 6. 7) Alexander ab Alex. Gen. Dierum libr. 5. cap. 4. 8) Σουιδ. Α. Βοῦς. 9) Πλούταρχ. Ἀριστ. 25.—Σχολ. Σοφοκλ. Ἀντιγον. στ. 270.

μάλιστα ὁ κτηγόρος ἰστάμενος ἐπὶ τῶν σπλάγχθων τριῶν κατ' ἰδίον τινα τρόπον σφαγέωντων ζώων, κάπρου, κριοῦ, καὶ ταύρου, νὰ ἀμύσησιν τὰς αἰμυλὰς θεὰς (Ἐρινύας) ὑπὸ φοβερὰν ἀρὰν καθ' ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑαυτοῦ, ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἀληθῶς τὸν φόνον ἔπραξεν,¹ πρὸς δὲ ὅτι ἦν συγγενὴς τοῦ φονευθέντος· διότι μόνον οἱ συγγενεῖς μέχρι τῶν δευτέρων ἐξαδέλφων καὶ ὁ δεσπότης τοῦ φονευθέντος δούλου ἐπετρέπετο νὰ κατηγορήσῃ τὸν φονέα ἐνώπιον τῆς βουλῆς ταύτης.² Ἐν Συρακούσαις ὁ μέλλων νὰ ἀμύσῃ ἤρχετο εἰς τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος καὶ Περσεφόνος, ἐνεδύετο τὰ πορφυροῦν ἱμάτιον τῶν θεαινῶν καὶ ἐλάμβανεν ἐν χειρὶ δάδα καίουσαν, οὕτω δὲ ὤμνυεν εἰς πάντας τοὺς θεούς.³ Ὁ δὲ μέλλων νὰ ἀμύσῃ ἐν τῇ αἰκελικῇ πόλει Παλιχῇ καθαρτῆριον ὄρκον ἔγραφεν αὐτὸν ἐπὶ πινάκιον, ὅπερ ἔρριπτον ἐν τῷ ὕδατι, καὶ εἰ μὲν ἴστατο τὸ πινάκιον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος, ἐθεωρεῖτο ὁ κατηγορούμενος ὡς ἐντιμὸς καὶ δίκαιος, εἰ μὲν δὲ κατεβυθίζετο σὺ πινάκιον, ἔπρεπεν ἀμέσως νὰ ριφθῇ εἰς τὰς φλόγας, αὐτὸν ἐπήγαζον ἐκ τῆς Ἀκαδίου κρήνης.⁴ Ἐκ τῶν λεχθέντων δῆλον γίγνεται ὅτι οἱ Ἕλληνες πολλοὶ ἐσέβοντο τὸν ὄρκον. Τοῦτο δὲ ἀπιβεβαιούται καὶ ἐκ τῆς γλώσσης, διότι ἡ λέξις εὐρκας τὸ ὄρκον ἐστὶ τῆς εὐσεβείας,⁵ τὸ ὄρκον δὲ ὁ ἄθεος ὀνομάζεται ἐπίορκος.⁶ Οἱ εὐχερῶς καὶ ἀσυνειδήτως ὀμνύοντες ὀνομάζοντο Ἀρδηταί, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ τόπου, ὅπου ὤμνυον πάντες οἱ ἐπὶ ἀρχὴν τινα καθιστάμενοι.⁷ Ἦν δὲ νόμιμος καὶ ἀναγκαῖος ὁ ὄρκος εἰς τὰς ἀκαλοῦθους περιστάσεις, εἰς τὰς συμμαχίας καὶ συνθήκας, εἰς τὸν διαρισμὸν τῶν ἀρχόντων καὶ δικαστῶν, εἰς τὴν διωμοσίαν τῶν διαδίκων πρὸ τοῦ δικαστηρίου, εἰς τὰς μαρτυρίας, εἰς τὴν ἐγγραφήν τῶν νέων ἐν τῷ ἀρχιεπιγραφικῷ γραμματεῖῳ, εἰς τὰς ὀρκιστικὰς τελετάς, καθ' ἃς ἀνάγκη ἦν νὰ ἀμύσῃ τις ὅτι ἦν ἀγνός, εἰς τοὺς ἀγωνιστὰς καὶ τοὺς κριτὰς τῶν ἀγῶνων ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσιν.⁸

Ἡ ἐπίορκία κατὰ τοὺς νόμους αὐστηρῶς ἐτιμωρεῖτο. Ψευδεῖς καὶ ἐπίορκοι κατήγοροι ἢ μάρτυρες κατεδικάζοντο ὅτε μὲν εἰς θάνατον ὅτε δὲ εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνην τιμωρίαν, ἥτις ἤθελεν ἐπιβληθῆ εἰς τὸν κατηγορούμενον, εἰ μὲν ἐθεωρεῖτο ἐνοχός, ἐνίοτε δὲ μόνον εἰς πληρώμην προαίμου. Ἐάν δὲ

τις κατέρθου τὴν ἐξ ἀνθρώπων τιμωρίαν νὰ ἀποφύγῃ ἐπίστευον ὅτι ἡ θεία δίκη κατεδίωκε βεβαίως καὶ κατελάμβανεν.¹ Ἡ τιμωρία τῶν ἐπίορκων ἦν ἔργον Διὸς τοῦ Ὀρκίου.² Ἐπίστευον δὲ ὅτι αἱ Ἐρινύες τὴν πέμπτην ἡμέραν ἐκάστου μηνὸς κατεδίωκον τοὺς ἐπίορκους.³ Ἐκ τούτου δὲ ὑπῆρχε φήμη, ὅτι εἰς τὸ ἐν Κορίνθῳ καθιερωμένον τῷ Παλαίμωνι σπήλαιον οὐδεὶς ἐπίορκος ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ χωρὶς νὰ τιμωρηθῇ ὑπὸ τῶν θεῶν. Ὡσαύτως δὲ πᾶς ὁ παραβῆκων τὸν ὄρκον, ὅν ὤμνυεν εἰς τὰ ὕδατα τῆς Στυγὸς, ὑφίστατο ἐξαιρετικὴν τιμωρίαν.⁴ Ἄλλ' ὅμως οὐδέποτε ἠδυνήθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς κατηγορίας τῆς ἐπίορκίας καὶ ἀπιστίας, ἥτις οὕτως ἐξετάθη ὥστε παρὰ Ῥωμαίοις *Graeca fides* ἦν παροιμιώδης φράσις ἐπὶ τῶν ἀστράτων καὶ ἐμμεταβόλων ἀνθρώπων.⁵ Μάλιστα δὲ διαβόητοι ἐπὶ τούτῳ ἦσαν οἱ Θεσσαλοὶ· ὅθεν ἡ φράσις Θεσσαλῶν νόμισμα οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ δόλον, ἀπιστίαν καὶ διάλυσιν συνθηκῶν. Καὶ οἱ Λοκροὶ δὲ κακὴν φήμην εἶχον διὰ τὸ σφάλμα τοῦτο· ὅθεν ἡ ὑβριστικὴ παροιμία «Λοκρὸς τὰς συνθήκας» καὶ «Λοκρῶν σύνθημα.» Καὶ τῶν Λακεδαιμονίων τὸ ὄνομα ἔφερε στίγμα ἐπὶ ἀπιστίας, ὀνομάζοντο δὲ παρὰ τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν φύλων Ἀίμυλοι,⁶ ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν ἢ δόλιοι καὶ ψευσταί.⁷ Ἄλλως περὶ πολλοῦ ἐποιεῦντο οἱ Ἕλληνες τὴν καλὴν πίστιν.⁸ Ὑπὸ τὴν φράσιν «Ἀττικὸς μάρτυς» οὐδὲν ἄλλο ἐννοητέον ἢ ἀδιάφορος μάρτυς, ἡ δὲ φράσις «Ἀττικὴ πίστις» ταὐτόσημός ἐστι τῆ ἀπαράθετος πίστις,⁹ ἐξ οὗ καὶ παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις Ῥωμαίοις *Attica fides*.¹⁰ Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχουσι περιστάσεις ἀποδεικνύουσαι, ὅτι ὁ λοιπὸς κόσμος ἐν λόγῳ δὲν ἐδίδου μεγάλην πίστιν εἰς τὴν εἰλικρίνειαν αὐτῶν.¹¹

Κατὰ τὸ τέλος παντὸς μεγάλου ὄρκου συνειθίζον οἱ Ἕλληνες νὰ ποιῶνται τοιαύτην τινὰ ἀρὰν ὅτι εἰ μὲν ψευδῶς ὤμνυον, πᾶσα δυστυχία νὰ συμβῇ εἰς αὐτούς, νομίζοντες ὅτι οὕτως ὁ ὄρκος ἐγίνετο ἰσχυρότερος.¹² Τοιαύτας ἀρὰς μετεχειρίζοντο ἐν τοῖς δικαστηρίοις, εἰ μὲν ὁ κατήγορος τὴν ἀληθειαν τῆς κατηγορίας δι' ὄρκου ἐβεβαίωσεν,¹³ ἢ εἰ μὲν ὁ κατηγορούμενος ὀμνύων

1) Ἡροδ. VI, 86.—Πλάτ. Νομ. XI, σελ. 917. 2) Πausan. βιβ. ἱ, κεφ. 24, σελ. 441. βιβ. 8, κεφ. 7. σελ. 612. 3) Ἡσιόδ. Ἡμέραι στ. 801.—Ὀμηρ. Ἢλ. τ. στ. 259. 4) Μακροβ. Σατουρ. βιβλ. 5 κεφ. 19. 5) Plautus in Asinat. acti. I. scen. 3 vers. 46.—Cicer. pro Flacco c. 8. 6) Lycophr. Cass. v. 1121. 7) Εὐριπ. Ἀνδρομ. στ. 445.—Ἀριστοφ. Ἀχαρν. στ. 307 καὶ τὰ σχόλια. 8) Πλουτάρχ. Θεμισ. κ. 27. 9) Vellej. Patercul. Hist. libr. 2 cap 22. 10) Horat. od III, 16. 11) Πλουτάρχ. Ἀριστ. 25. 12) Διοσκ. κατὰ Κτησιφ. σελ. 502. «ὁ ὄρκος ἰσχυρότερος ποιεῖται διὰ προτροπῆς καὶ ἀρᾶς.» 13) Δημοσθ. κατὰ Κον. σελ. 1270.

1) Δημοσθ. ἐν Ἀριστοκρ. σελ. 642 Reisk.—Λυσι. ἐν Θεομνηστ. σελ. 31 Reisk. Δελφάρχ. εἰς Δημοσθ. σελ. 35.—Πausan. βιβ. I. κεφ. 28, σελ. 68. 2) Πολυδεύκ. VIII, 40. 117.—Δημοσθ. εἰς Εὐεργ. καὶ Μνησιθ. σελ. 1161. Reisk. 3) Πλουτάρχ. Δίων. κεφ. 70. 4) Στεφάν. (περὶ πόλεως Ἀ. Παλλίης). 5) Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ ἡμέρ. στ. 118.—Ἀριστοφ. Πλουτ. στ. 61. 6) Ἀριστοφ. Νεφέλ. στ. 396, 399. 7) Ἡσύχ. καὶ Παβωρτίν. Λ. Ἀρδηταίος. 8) Δημοσθ. Μειδ. 7.

ἀπηλλάσσετο.¹ Ἐν τῷ ὄρκῳ τῶν Ἡλιαστῶν ἀρχὴ τις τοιαύτη ἐνυπῆρχεν.² Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ πατήρ, ὁ δὲ ὄρκου ἐπιβεβαίων³ τὴν νόμιμον γέννησιν τοῦ υἱοῦ κατὰ τὴν ἐγγραφὴν αὐτοῦ εἰς τὸ φρατορικὸν γραμματεῖον, ἐποίητο ἄραν· καὶ ὅλον οὐχ ἦττον τὸ πλῆθος ἐποιεῖτο ἄραν, ἐὰν ὤμνουν ἐπὶ τῶν συνθηκῶν καὶ ὁμολογιῶν μέγαν ὄρκον.⁴ Τοῦτο δ' ἐποίησαν οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Ἴωνίᾳ Φωκαίας, ὅτε καταλιπόντες τὴν πατρίδα, ὤμοσαν οὐδεὶς οὐδέποτε νὰ ἐπανεέλθῃ ἐκεῖσε.⁵

Ὁ κοινότατος δὲ τύπος τῶν τοιούτων ἄρων ἦν οὗτος: «εἰ μὲν εὐορκῶ, πολλὰ μοι ἀγαθὰ γένοιτο· εἰ δ' ἐπιορκῶ, ἐξώλης ἀπωλομένην ἐγώ, καὶ τὸ γένος μου, καὶ ἡ οἰκία μου.»⁶ Οὐχ ἦττον ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἀραι δεινότεραι. Κατήγοροί μιν οἱ ὤφειλε νὰ ὁμῶσιν εἰς τὰ τέκνα τὰ αὐτοῦ, ὅπως ἀπαλλαγῇ ὄρκου μετ' ἄρας οὕτως ἀνηκούστου, ὥστε ὁ κατήγορος δὲν ἐτόλμησεν οὐδὲ ἄπαξ νὰ εἶπῃ αὐτήν.⁷ Κατὰ τοὺς συμμαχικοὺς ὄρκους ἐπὶ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἢ μὲν κεφαλὴ τοῦ παραβάτου τοῦ ὄρκου νὰ ἀποκοπῆ, ὡς ἡ τοῦ θυομένου ζώου, τὰ δὲ τέκνα νὰ ἐξαφανισθῶσι καὶ ἡ σύζυγος εἰς ἄλλον ὡς γέρας νὰ δοθῇ.⁸ Καὶ οἱ Ἀμφικτύονες δὲ ὅτε ὤμοσαν ἡ χώρα τῶν Λοκρῶν τῆς Ἀμφίσσης νὰ καθιερωθῇ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐποίησαντο ταύτην τὴν ἄραν: «εἰ τις τὰδε παραβαίνει ἢ πόλις ἢ ἰδιώτης ἢ ἔθνος ἐναγῆς ἔστω τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ Ἀήτου καὶ Ἀθηνᾶς προνοίας» καὶ ἐπηύχετο (ἢ ἀρχὴ) αὐτοῖς μήτε γῆν καρποῦς φέρειν, μήτε γυναῖκας τίκτειν γονεῦσιν εἰκότα, ἀλλὰ τέρατα, μήτε βροχῆματα κατὰ φύσιν γονὰς ποιεῖσθαι, ἦτταν δὲ αὐτοῖς εἶναι πολέμου καὶ δικῶν καὶ ἀγορῶν, καὶ ἐξώλεις εἶναι καὶ αὐτοῦς καὶ οἰκίας καὶ γένος τὸ ἐκείνων· καὶ «μηδέποτε ὁσίως θύσαιεν τῷ Ἀπόλλωνι, μηδὲ τῇ Ἀρτέμιδι, μηδὲ τῇ Ἀητοῖ, μηδ' Ἀθηνᾶ Προνοίᾳ μηδὲ δέξαιεντο αὐτοῖς τὰ ἱερά.»⁹

1) Δημοσθ. κατὰ Κον. σελ. 1268. 2) Δημοσθ. κατὰ Τιμοκρ. σελ. 744.
3) Ἀνδοκ. περὶ Μυστηρ. σελ. 63. 4) Λύταθι. σελ. 49. 5) Ἡροδοτ. I, 165.
6) Δημοσθ. κατὰ Τιμοκρ. 747 κατὰ Κον. 1270.—Ἀνδοκ. περὶ Μυστηρ. σελ. 49 καὶ 63. 7) Δημοσθ. κατὰ Κον. σελ. 1268. 8) Ὅμηρ. Ἰλ. γ. 300. 9) Αἰσχιν. κατὰ Κτησιφ. σελ. 502.

Ο Δ Η Γ Ι Α Ι ΔΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑΙ
ΥΠΟ Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ.¹

Θὰ ἀρχίζῃ ἡ διδασκαλία διὰ τῆς γεωγραφίας ἢ μᾶλλον τῆς τοπογραφίας τῆς αἰθούσης τῶν παραθέσεων, τοῦ σχολείου, τῆς συνουσίας, τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ὑπάρχει τὸ σχολεῖον, διδασκόμενου τοῦ μαθητοῦ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῶν τεσσάρων τοῦ ὀρίζοντος σημείων καὶ τὴν ἐννοίαν τῶν σχετικῶν ἀποστάσεων. Ἐπειτα θὰ διδαχθῶσιν οἱ μαθηταὶ νὰ εὐρίσκωσιν ἐπὶ ἀπλοῦ σχεδιογράφηματος τὸν τόπον, ἐν ᾧ κατοικοῦσι καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ, θὰ μάθωσι νὰ σημειώσωσι καὶ νὰ διακρίνωσι τὰς κατοικίας, τὰς καλύβας, τὰς ὁδοὺς, τὰ ποτάμια, τὰ ὄρη ἢ τοὺς λόφους, τὰς κοιλάδας, κόλπους, ἀκρωτήρια κτλ. πάντα ἐν λόγῳ τὰ τυχόν ὑπάρχοντα φυσικὰ σημεῖα. Ἄν τὸ μέρος, ἐνθα γίνεται ἡ διδασκαλία, δὲν ᾖ παράλιον, θὰ λάβωσιν οἱ παῖδες ἐννοίαν τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ δυνατόν διὰ τινος γνωστῆς λίμνης, ποταμοῦ ἢ τινος ἄλλου μάζης ὕδατος. Ἀφ' οὗ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον γνωρίσωσι τὴν φυσικὴν τῆς περιφερείας τῶν γεωγραφίαν, θὰ προστεθῶσιν αἱ δέουσαι γνώσεις ἐκ τῆς ἱστορίας, τῆς καταστατικῆς, τῆς διοικήσεως, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν τοιούτων. Ὅ,τι δ' ἔγεινε διὰ τὴν περιφέρειαν, θὰ ἐπεκταθῇ ἔπειτα εἰς τὸν δῆμον, τὴν ἐπαρχίαν, τὸν νομόν, τὸ κράτος.»

Εἶνε τῶρα φανερόν ὅτι εἰς τὰς τοιαύτας ἀσκήσεις ἀδύνατον εἶνε νὰ ὀδηγῇ τὸν διδάσκαλον τὸ ἐγχειρίδιον, διότι τὸ ἐγχειρίδιον φυσικὰ δὲν δύναται ἢ μίαν νὰ ἔχη τὴν ἀφετηρίαν, τὴν Ἑλλάδα π. χ., ἄλλως ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν τόσα ἐγχειρίδια ὅσα εἶνε τὰ χωρία τὰ ἔχοντα σχολεῖον. Πρέπει λοιπὸν ὁ διδάσκαλος οἷονεὶ προκαταρκτικῶς νὰ διδάξῃ τὸν μαθητὴν τὰς πρώτας ταύτας γνώσεις διὰ ζώσης, καὶ ἔπειτα νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ τοῦ ἐγχειριδίου τὴν διδασκαλίαν. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῇ, ὅταν ὁ λόγος ᾖ περὶ χωρῶν ἀγνωστοτέρων ἢ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένων, νὰ καθίσταται ἐπαγωγὸν τὸ μάθημα περιγράφων, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδείχθη, ὅσον εἶνε δυνατόν, τὰς χώρας ἐκεῖνας καὶ τοὺς κατοικοῦς των, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν καὶ τὰ τοιαῦτα, μεταχειριζόμενος ἐν ἀνάγκῃ καὶ εἰκόνας.

Πρέπει λοιπὸν τὸ μάθημα νὰ γίνηται ἐνώπιον τοῦ γεωγραφικοῦ πίνα-

¹ Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε προηγούμενον φύλλον.

κος, κατ' ἀρχάς μάλιστα ἀνευ βιβλίου ἢ ἄλλου βοηθήματος, ὁ πίναξ δὲ νὰ ᾔνε τὸ μόνον ὑλικὸν οὕτως εἶπειν τῆς διδασκαλίας ὄργανον. Ὁ διδάσκαλος θὰ ὑποδεικνύῃ τοῦ μαθήματος τὸ ὑποκείμενον καὶ θὰ προσκαλῆ τοὺς μαθητὰς νὰ ζητῶσι καὶ νὰ εὐρίσκωσι τὸν περὶ οὗ πρόκειται τόπον, ὀδηγῶν αὐτοὺς τοὺς παιδὰς εἰς τὴν ἄσκησιν ταύτην καὶ διορθῶν ἐπιτηδείως τοὺς σφαλλομένους. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ μάθημα εἶνε περὶ τῶν κόλπων τῆς Εὐρώπης. Ὁ μαθητὴς ἔχει ἤδη μάθει ἐν τῇ προκαταρκτικῇ εἰσαγωγῇ τί ἐστὶ κόλπος. Ἰνα λοιπὸν εὕρῃ τοὺς κόλπους τῆς Εὐρώπης, εὐρίσκει πρῶτον τὰς θαλάσσας κατὰ τινὰ ὠρισμένην τάξιν, ἥτις θὰ τῷ ἔχη ἐκ τῶν προτέρων ὑποδειχθῆ, ἔπειτα παρακολουθεῖ τὰς ἀκτὰς τῶν θαλάσσων τούτων κατὰ σειράν διὰ τοῦ δακτύλου ἢ διὰ τοῦ δείκτου, ἅμα δὲ ἀπαντᾷ ἐν τῇ διανοητικῇ ταύτῃ πορείᾳ ἕνα κόλπον, σταματᾷ, τὸν δεικνύει καὶ ἀναφέρει τὸ ὄνομά του, ὅταν δὲ τελειώσωσιν οἱ κόλποι τῆς μιᾶς θαλάσσης, ἀνάγεται πάλιν εἰς τὴν προσεχῆ θαλάσσαν καὶ καταγόμενος εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς ἀνευρίσκει πάλιν τοὺς κόλπους, οὓς καὶ αὐτὴ σχηματίζει καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Δυνατὸν δὲ νὰ γίνηται καὶ τοῦτο ἀκόμη ὁ μαθητὴς Α. π. χ. ὀνομάζει ἕνα κόλπον, ὁ Β ἄλλον, ὁ Γ ἄλλον, ἔπειτα ὁ Δ ἐπαναλαμβάνει τοὺς τρεῖς κόλπους, ὑποδεικνύων ὅτι οὗτοι ἢ καὶ ἄλλοι ἀκόμη σχηματίζονται ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θαλάσσης, ὁ Ε μετὰ ταῦτα ἀπαριθμεῖ πάντας τοὺς κόλπους δύο, τριῶν ἢ καὶ πλείονων θαλάσσων, τέλος ὁ Ζ ἐπαναλαμβάνει πάντας τοὺς κόλπους τῆς Εὐρώπης, οὓς προσκαλοῦνται καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ νὰ ἐπαναλάβωσι. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πάντες οἱ παῖδες λαμβάνουσιν ἐνεργὸν μέρος καὶ ἅμα διάφορον ἕκαστος εἰς τὸ μάθημα. Ὅ,τι δὲ ὑπεδείχθη διὰ τοὺς κόλπους δυνατὸν νὰ γίνηται διὰ πάντα τὰ μέρη τῆς φυσικῆς ἢ τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας, προστιθεμένων βαθμηδὸν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν παρατηρήσεων τοῦ διδασκάλου. Ἄν ὁ λόγος ᾔνε περὶ ποταμῶν κατὰ τὴν αὐτὴν πάλιν μέθοδον προβαίνει ἢ διδασκαλία. Πρόκειται π. χ. περὶ τῶν ποταμῶν τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου. Ὁ ἀρχίζῃ ὁ διδάσκαλος ἀπὸ τῶν θαλάσσων, διότι οὕτως εὐχερέστερον εὐρίσκονται οἱ ποταμοὶ καὶ τρόπον τινὰ ταξινομοῦνται καὶ καθιστάνται εὐμνημονευτότεροι. Τίνας λ. χ. ποταμοὶ τῆς Ἰβηρικῆς χερσονήσου ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανόν; Ὁ ἐρωτῆσθ ὁ διδάσκαλος. Ὁ μαθητὴς θὰ ἀνεύρῃ πρῶτον τὸ μέρος τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ὅπερ προσβρέχει τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς χερσονήσου· ἐκεῖ θὰ ἴδῃ ἀπὸ νότον πρὸς βορρᾶν τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τάγου, τοῦ Μονδέγου, τοῦ Δούρου, τοῦ Μινίου, ἀφ' οὗ δὲ εὕρῃ τὰς ἐκβολὰς, παρακολουθῶν τὸν ῥοὺν τῶν ποταμῶν, θὰ ἴδῃ πόθεν ἐκεῖνοι πηγάζουσι, τίνας χώρας καταρδεύουσι, τίνας πόλεις

εἶνε παρὰ τὰς ὄχθας αὐτῶν ἐκτισμένοι καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἐν τοιούτῳ δὲ ζητήματι πλείον ἐρωτήσεων δύναται νὰ ἀποτείνῃ ὁ διδάσκαλος πρὸς ἄσκησιν, ὡς ἐξῆς: τίνας χώρας πρωτεύουσα εἶνε ἡ Λισσαβὼν, παρὰ τίνι ποταμῷ εἶνε ἐκτισμένη, πόθεν πηγάζει ὁ ποταμὸς ἐκεῖνος, εἰς ποῖον μέρος τοῦ ποταμοῦ εἶνε ἐκτισμένη ἡ Λισσαβὼν, τί λέγεται δεξιὰ ὄχθη καὶ τί ἀριστερά, μεταξὺ τίνων ποταμῶν εἶνε τὸ ὄρος Ἐστρέλα, εἰς τίνα εὐρωπαϊκὴν χώραν, ἐπὶ τίνος ὄχθης τίνος ποταμοῦ κεῖται τὸ Ὀπόρτον κ.τ.λ. Ἔς παρατηρεῖ τις εὐχερῶς, καὶ τοιαῦται ἐρωτήσεις δύναται νὰ πολλαπλασιάζωνται ἐπ' ἄπειρον, δὲν εἶνε χρεῖα δὲ νὰ προσθέσω ὅτι ὑπὸ παιδαγωγικὴν μάλιστα ἐποψίν συντελεστικώτατον εἶνε νὰ δίδωνται ποικίλαι μορφαὶ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐρώτησιν, οὕτω: τίς ἡ πρωτεύουσα τῆς Πορτογαλλίας; τίς πόλις εἶνε ἐκτισμένη εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τάγου; ποῦ κεῖται ἡ Λισσαβὼν; κτλ. Ἀλλὰ καὶ τὸ δὴ λεγόμενον σ κ ο ρ π ι σ τ ᾶ δύναται νὰ γίνωνται ἐπὶ τοῦ χάρτου αἱ πρὸς ἄσκησιν ἐρωτήσεις, οὕτω περίπου: τίς θαλάσσα σχηματίζει τὸν κόλπον τοῦ Τάραντος; πόσους κόλπους σχηματίζει εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Εὐρώπης ὁ Ἀτλαντικὸς Ὠκεανός; εἰς τίνα χώραν εἰσχωρεῖ ὁ κόλπος τοῦ Λέοντος; τίνας γαλλικαὶ πόλεις κεῖνται εἰς τὰς ἀκτὰς, τὰς ὁποίας προσβρέχει ὁ κόλπος τοῦ Λέοντος; κ. τ. ἐ. Ἄφ' οὗ δὲ βαθμηδὸν ἀσκηθῶσιν εἰς τὰς κατὰ μέρος τοιαύτας ἀσκήσεις οἱ μαθηταί, δύνανται καὶ πολυπλοκώτερα καὶ οὕτως εἶπειν συνεχέστεραι ἐρωτήσεις νὰ ἀποτείνωνται πρὸς αὐτούς. Δίδομεν ἀνταῦθα ὑποδείγματα τινὰ τοιούτων ἐρωτήσεων.

Τίς ποταμὸς διαρρέει τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ῥωσίας;

Ὁ Νέβας.

Τίς ἡ πρωτεύουσα τῆς Ῥωσίας;

Ἡ Πετρούπολις.

Ἄν ὑποτεθῆ ὅτι πορεύεται τις κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἀπὸ Πετρούπολεως εἰς Μαδρίτην, διὰ τίνων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ θαλάσσων θὰ διέλθῃ;

Θὰ διέλθῃ πρῶτον δι' ἑνὸς μέρους τῆς Ῥωσίας, θὰ διαπλεύσῃ ἔπειτα τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν, θὰ διέλθῃ διὰ τῆς Γερμανίας, διὰ τῆς Γαλλίας καὶ θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, εἰς τὸ κέντρον περίπου τῆς ὁποίας κεῖται ἡ πρωτεύουσα Μαδρίτη.

Διὰ τίνων χωρῶν θὰ διέλθῃ ὁ πορευόμενος ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τοὺς Παρισίους διὰ ξηρᾶς καὶ κατ' εὐθείαν γραμμὴν;

Διὰ τῆς Τουρκίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Αὐστρίας, Ἑλβετίας καὶ ἐκεῖθεν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Γαλίαν.

Τίνας χώραι ὀρίζουσι πρὸς βορρᾶν τὴν Ἰταλίαν;

· Η Αυστρία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Γαλλία.

Πόσαι χερσόνησοι ὑπάρχουσι πρὸς νότον τῆς Εὐρώπης καὶ τίς ἡ θέσις ἐκάστης;

Τρεῖς ἡ Ἰσθηρική, ἡ Ἰταλική καὶ ἡ τοῦ Αἴμου ἡ Ἑλληνοτουρκική. Ἡ μὲν χερσόνησος τοῦ Αἴμου εἶνε πρὸς ἀνατολάς, ἡ Ἰσθηρική πρὸς δυσμὰς καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἡ Ἰταλική.

Αἱ κατὰ τοιοῦτον τρόπον γινόμεναι συχναὶ καὶ ποικίλαι ἐρωτήσεις εἶνε ἀσκησις θαυμασία, ἥτις θὰ ἔχη ταχέως ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νὰ ἐντυπωθῶσι τὰ κυριώτατα τοῦ χάρτου τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν μνήμην τῶν παιδῶν, ἡ δὲ ἐντύπωσις αὕτη, ἡ γεννημένη κατὰ τὴν τρυφερὰν ἡλικίαν τῶν μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, θὰ μένη ἐσαεὶ ἀνεξάλειπτος. Ὅχι μόνον δὲ τὰ καθέκαστα, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σχῆμα τῶν τε κατὰ μέρος χωρῶν καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἡπείρου καθ' ὅλου πρέπει νὰ ἐντυπωθῆ εἰς τοὺς παῖδας. Πρὸς τοῦτο ἀνάγκη εἶνε νὰ ἀσκῶνται πρῶτον μὲν εἰς ἀντιγραφὴν χαρτῶν, ἔπειτα δὲ εἰς διαγραφὴν αὐτῶν καὶ ἄνευ ὑποδείγματος ἐπὶ τοῦ μαύρου πίνακος, τοῦτο δὲ κατ' οὐδένα τρόπον δὲν πρέπει νὰ παραμελῶσι οἱ διδάσκοντες, διότι εἶνε ἀπαραίτητον στοιχεῖον, ἵνα τεθῶσιν ἀσφαλεῖς βάσεις πρὸς τὸ μέλλον εὐρύτερον γεωγραφικὸν οἰκοδόμημα.

Ἐξ ὧν εἶπομεν, γίνεται καὶ πάλιν φανερόν ὅτι τὸ ἐγχειρίδιον εἶνε ὄλως δευτερεύον. Ἡ κυρία διδασκαλία—ἐπιθυμοῦμεν δὲ νὰ νοήσωσι καλῶς τοῦτο οἱ διδάσκαλοι—θὰ γίνηται διὰ ζώσης καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ γεωγραφικὸς πίναξ θὰ διδάξωσι τοὺς μαθητὰς, τὸ βιβλίον δὲ θὰ χρησιμεύῃ μόνον διὰ νὰ ὑποβοηθῆ τὴν μνήμην καὶ οὐδὲν ἄλλο, ἐπέχον τόπον τετραδίου, σημειωματαρίου, ἐφ' οὗ τροχάδην καὶ ὄλως συνεπτυγμένως σημειοῖ τις ὅτι θέλει νὰ ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν μνήμην. Πρέπει λοιπὸν φυσικὰ νὰ ἦνε ἰσχνὸν καὶ συνεπτυγμένον τὸ ἐγχειρίδιον. Ἐφ' οὗ γένη τὸ μάθημα διὰ ζώσης καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου, λέγει ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, οὗ καὶ ἀνωτέρω παρεθέσαμεν γνώμας, πρέπει νὰ γένη σκέψις περὶ τοῦ πῶς τὰ διδασχθέντα νὰ μὴ διαφύγωσι, διότι εἶναι ἀπατηλὸν χρῆμα ἡ μνήμη. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται ἄλλη πάλιν ἀσκήσις, ἥτις εἶνε τὸ σπονδαία ὕσον καὶ αἱ ἄλλαι, ἃς ὑπεδείξαμεν, καὶ τρόπον τινὰ ἡ ἀκολουθία αὐτῶν ἡ ἀναγκαία καὶ τὸ συμπλήρωμα αὐτῶν. Ἐνήργησεν ἤδη ὁ νοῦς, ἡ προσοχή, τὸ παρατηρητικόν, πρέπει τώρα νὰ ἐνεργήσῃ καὶ τὸ μνημονικόν, νὰ ἀπομνημονεύωνται δηλαδὴ τὰ ὀνόματα. Ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν τὸ μνημονικόν καὶ μόνον ἤσκειτο ἐν τῷ μαθηματι τῆς γεωγραφίας,⁽¹⁾

εὐκόλως δὲ νοεῖ τις πόσον ἡ μέθοδος αὕτη εἶνε ἐλαττωματική. Πρέπει λοιπὸν τοῦ μνημονικοῦ ἡ ἀκρίβεια νὰ περιορισθῆ εἰς τὰ πρέποντα αὐτῷ ὄφρα, μὲ προσοχὴν ὅμως μὴ ποὺ πολὺ ταπεινωθῆ καὶ στερήσῃ τὴν παιδαγωγίαν συντελεστικωτάτου βοηθήματος. Χρειάζεται ὁρῶν ὅτι καὶ ἡ ἀποστήθισις, ἀλλὰ μόνον ἂφ' οὗ πρῶτον μάθωσι τὰ διδασχθέντα οἱ παῖδες κατὰ τὸν ὑποδειχθέντα πρακτικὸν τρόπον. Ἡ ἀποστήθισις δὲ δύναται νὰ γένη ἢ διὰ σημειώσεων περιληπτικῶν ἐν τετραδίοις, ἐν οἷς κατὰ τάξιν θὰ ἀναγράφονται τὰ μεμαθημένα ὀνόματα, ἢ διὰ διδακτικοῦ βιβλίου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὰς περιλήψεις καὶ φυσικὰ τακτικώτερον συστηματικόν.¹

Μετὰ δὲ τὴν ἀποστήθισιν τῶν ἤδη πρακτικῶς διδασχθέντων, κελεύει τοὺς μαθητὰς ὁ διδάσκαλος νὰ κλείσωσι καὶ τὰ βιβλία καὶ τοὺς χάρτας ἢ ἄγει αὐτοὺς εἰς μέρος, ἐπὶ οὗ νὰ μὴ βλέπωσι τὸν ἀνηρτημένον ἐπὶ τοῦ τοίχου πίνακα, καὶ ἀρχίζει καὶ πάλιν προτείνων πρὸς αὐτοὺς ἐρωτήσεις ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, αἵτινες τοῖς ἀπετάθησαν ἐνώπιον τοῦ χάρτου. Εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας θὰ ἀπαντῶσιν ὄλως ἀπὸ μνήμης οἱ παῖδες ταχέως, ἀλλὰ μετὰ σκέψεως, πρέπει δὲ ὁ διδάσκαλος νὰ διατυπώσῃ ὀρθῶς καὶ καθαρῶς τὰς ἐρωτήσεις του. Ἡ ἀσκήσις δ' αὕτη δύναται νὰ γίνηται καὶ ἐπὶ τῶν λεγομένων βωβῶν πινάκων, πινάκων δηλαδὴ ἄνευ ὀνομάτων, ἐὰν τοιοῦτοι ὑπάρχωσιν ἐν τῷ σχολείῳ, δὲν θὰ παραλείπωνται δὲ καὶ ἐνταῦθα αἱ ἄλλαι συμπληρωτικαὶ οὕτως εἶπειν, τοῦτέστιν ἱστορικαὶ, βιομηχανικαὶ, ἐμπορικαὶ γνώσεις, ἃς συχνὰ πυκνὰ, ἕως οὗ ἐντυπωθῶσιν εἰς τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν, πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὁ διδάσκαλος, συμπληρῶν τὸ βιβλίον, ὅπερ καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνομεν, πρέπει νὰ ἦνε περιληπτικώτατον καὶ μόνον βοηθητικὸν τῆς μνήμης.

Ἄς συνοψίσωμεν τώρα τὰ λεχθέντα καὶ ἃς διαγράψωμεν διὰ βραχείων τὴν μέθοδον, καθ' ἣν καλὸν νομίζομεν νὰ γίνηται ἡ διδασκαλία τῆς γεωγραφίας.

Τέσσαρα δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ ἦνε τὰ στάδια τῆς ἐν ταῖς δημοτικαῖς σχολείοις γεωγραφικῆς διδασκαλίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ διδάσκαλος—ἔχων ἐννοεῖται πάσας τὰς γνώσεις, αἵτινες ἀπαιτοῦνται, καὶ ἐπαρκῶς ἐκάστοτε παρασκευαζόμενος—πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου σαφῶς νὰ δώσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς γεωγραφίας εἰς τοὺς μαθητὰς του, ἀρχίζων κατὰ τὴν ὑποδειχθεῖσαν μέθοδον ἀπὸ τῆς περιγραφῆς τοῦ δωματίου τῶν παραδόσεων, καὶ προβαίνων οὕτω βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μέχρι τοῦ σημείου, καθ' ὃ ἤθελε πεισθῆ ὅτι οἱ παῖδες ἐνόησαν κατὰ τὸ δυνατόν τί

(1) Ἡ ἐποχὴ αὕτη δὲν παρήλλαξε δυστυχῶς ἀκόμη παρ' ἡμῶν.

πράγμα εἶνε τῆς γεωγραφίας τὸ μάθημα καὶ τίς ἡ χρησιμότης του. Ἀπὸ τῆς ἀφηρημένης τρόπον τινὰ διδασκαλίας ταύτης θὰ μεταβῇ ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ δεύτερον στάδιον, τὴν ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ δηλαδὴ πίνακος διδασκαλίαν. Ὡς μετάβασις δὲ ἀπὸ τοῦ πρώτου σταδίου εἰς τὸ δεύτερον θὰ χρησιμεύσῃ ἢ πρόχειρος ὑπὸ τοῦ διδασκάλου—ἀν ἦνε δυνατόν—διαχάραξις ἐπὶ τοῦ μαύρου πίνακος σχεδίων, ὡς τοῦ δωματίου, τῶν περιχώρων κτλ. ἢ καὶ ἀπλῶν γεωγραφικῶν πινάκων. Κατὰ τὸ δεύτερον τῆς διδασκαλίας στάδιον κυριώτατον τοῦ διδασκάλου ἔργον θὰ ἦνε διόσον ἐνεστί μεγαλητέρας ἐπιμονῆς καὶ διὰ συχνῶν ἐπαναλήψεων νὰ καταστήσῃ εὐληπτον καὶ εὐχερῆ εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν μεταχειρίσιν τοῦ χάρτου. Ἐν τῇ τοιαύτῃ του δὲ ἐργασίᾳ ὁ διδάσκαλος θὰ ἀρχίσῃ πάλιν ἀπὸ τῶν γνωστοτέρων μερῶν καὶ θὰ προβαίῃ κατὰ βαθμὸν εἰς τὰ ἀγνωστότερα ἀκολουθῶν, ἐννοεῖται, σειρὰν τινὰ καὶ τάξιν. Ἀφ' οὗ δηλαδὴ κἀλῶς νοήσῃ ὁ μαθητὴς τί πρᾶγμα εἶνε γεωγραφικὸς πίναξ, πῶς εὐρίσκομεν τὰ τέσσαρα τοῦ ὀρίζοντος σημεῖα, τίνα μέρη τοῦ πίνακος δηλοῦσι τὴν ξηρὰν καὶ τίνα τὰς θαλάσσας, τί καλοῦνται κόλποι, ἀκρωτήρια, ἰσθμοί, πορθοί, ποταμοί, ὄρη, λίμναι, προβαίνει ὁ διδάσκαλος εἰς τὴν ἰδιαιτέραν διδασκαλίαν τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Τουρκίας—ἀν ἐν Τουρκίᾳ γίνηται ἡ διδασκαλία—καὶ μεταβαίνων ἐκείθεν εἰς τὰς γειτονικὰς χώρας, ἐξηγεῖ εἰς τοὺς παῖδας κατὰ σειρὰν τὰ κυριώτατα τῆς φυσικῆς καὶ πολιτικῆς γεωγραφίας τῆς Εὐρώπης πρῶτον, ἔπειτα δὲ, συνοπτικώτερον, καὶ τῆς τῶν ἄλλων ἡπείρων ἐπὶ τοῦ πίνακος τῶν ἡμισφαιρίων. Εἰς πᾶσαν δὲ ταύτην τὴν διδασκαλίαν, ἣτις θὰ ποικίλληται διὰ παντοίων προβλημάτων, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὑποδειχθέντα, θὰ ἔρχηται νὰ υποβοηθῇ τὴν μνήμην τῶν παιδῶν τὸ ἐγχειρίδιον. Ἐννοεῖται δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ἀδύνατον εἶνε πάσας τῆς τοιαύτης διδασκαλίας τὰς λεπτομερείας νὰ διαγράψωμεν ἐνταῦθα· ἀρκεῖ νὰ υποδειχθῇ τὸ πρᾶγμα, τὸ ἔργον θὰ τὸ συμπληρώσῃ ἢ πεῖρα καὶ ἡ νοημοσύνη τοῦ διδασκάλου. Ἄλλως δὲ εἶνε καὶ πρᾶγματα, τὰ ὅποια καὶ δὲν πρέπει ὀριστικῶς καὶ καθ' ἓνα οὕτως εἰπεῖν τύπον ὡς πάγια καὶ ἀμετάβλητα νὰ διατυπωθῶσιν, ἀλλὰ πρέπει ταῦτα κατὰ τὰς ἐκάστοτε χρεῖας καὶ δυνάμεις τῶν παιδῶν, κατὰ τὰς ἀνάγκας ἐκάστου σχολείου, κατὰ τὸν χρόνον τῆς διδασκαλίας, ἀν ἕκαστος διδάσκαλος διαθέτῃ, καὶ τὰς ἄλλας περιστάσεις νὰ κανονίζωνται. Εἰς τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο καὶ κυριώτατον τῆς διδασκαλίας στάδιον πρέπει μάλιστα ὁ διδάσκαλος πᾶσαν προσπάθειαν νὰ καταβάλλῃ εἰς τὸ νὰ καθιστᾷ ἐπαγωγὸν καὶ τερπνὸν τὸ φύσει ξηρὸν τῆς γεωγραφίας μάθημα, παρεμβάλλων καὶ παρενεύρων παντοίας διηγήσεις καὶ παρατηρήσεις ἱστορικὰς, κλιματολογικὰς ἢ ἄλλας εἰλημμένας ἐκ περι-

ηγήσεων, ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἢ ἀλλαχόθεν· ὡς μέτρον δὲ τῶν τοιούτων παρεμβολῶν θὰ ἔχη ὁ νοήμων καὶ ἀνεπτυγμένος διδάσκαλος τὰς δυνάμεις καὶ τὴν κατάστασιν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῶν παιδῶν, ὧν ἡ διάπλασις τῷ ἔχει ἀνατεθῆ. Ἐρχεται ἔπειτα τὸ τρίτον στάδιον τῆς διδασκαλίας, καθ' ὃ θὰ γίνηται ἢ κατὰ τὸ ἐν χρήσει ἐγχειρίδιον ἀποστήθισι τῶν πρότερον πρακτικῶς διδαχθέντων καὶ ὑπὸ τῶν παιδῶν κατανοηθέντων. Ἡ ἀποστήθισις ἄρα αὕτη οὐδὲν ἄλλο θὰ ἦνε ἢ ἐπαυλίθησις τῶν δεδιδαγμένων. Τέλος κατὰ τὸ τέταρτον τῆς διδασκαλίας στάδιον θὰ ἀσκῶνται εἰς παντοία γεωγραφικὰ προβλήματα οἱ παῖδες ἄνευ βιβλίου καὶ ἄνευ χάρτου, καὶ τὸ τέταρτον τοῦτο στάδιον θὰ ἦνε ἡ κορωνίς καὶ κορύφωσις τῆς ὅλης γεωγραφικῆς διδασκαλίας. Δὲν πρέπει νὰ λησμονώσιν οἱ διδάσκαλοι, ὅτι ὀλίγα πρέπει ἐκ τῆς γεωγραφίας νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ, ἀλλὰ τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα ἀπαραίτητον εἶνε κατὰ βᾶθος νοηθέντα ἀνεξαλείπτως καὶ οἷον αἰ ἀδαμαντίνως νὰ ἐντυπωθῶσι καὶ τὸ δὴ λεγόμενον νὰ χωροθῶσιν.

Τοιαύτην τινὰ τερπνὴν ἄμκ καὶ πρακτικὴν ἀπαιτοῦσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ σπουδαιοτάτου τῆς γεωγραφίας μαθήματος αἱ σημεριναὶ ἀνάγκαι. Περιττὸν βεβαίως εἶνε νὰ ὑπομνήσω εἰς τοὺς ἐπιτετραμμένους τὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν ὅποιαν ἔχουσιν εὐθύνην καὶ ὀφίον ὑψηλὸν καθῆκον. Ἄν σήμερον τὰ ἡμέτερα πρᾶγματα ὄν ἔχωσιν ὡς ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν, αἴτιον τούτου εἶνε καὶ τὸ πολὺ ἀτελὲς τῆς ἐθνικῆς παιδείσεως· ἐθνικὴ δὲ παιδείσις ἄνευ καλῶς κατηρτισμένων δημοτικῶν σχολείων εἶναι φρούδη τις λέξις καὶ ματαία. Θὰ περιέπιπτον ἄκων εἰς ἀναπτύξεις κοινῶν τόπων, ἀν ἤθελον διὰ μακροτέρων νὰ πραγματευθῶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Τίς σήμερον ἀρνεῖται ὅτι ἡ δημοτικὴ παιδείσις πρέπει νὰ ἦνε ἡ ἀδαμαντίνη κρηπίς τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς;

Ἐν λοιπὸν ἐκ τῶν οὐσιωδηστάτων τῆς δημοτικῆς παιδείσεως μαθημάτων ἠθέλησε τὸ κατὰ δύναμιν νὰ προαγάγῃ διὰ τοῦ βιβλικίου, ὅπερ ἐξέδωκεν, ὁ πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων Σύλλογος, φίλοι διδάσκαλοι, εἰς ὑμᾶς δ' ἀπόκειται νὰ ἀποδείξητε ὅτι ὁ Σύλλογος δὲν ἐμερίμνησεν εἰς μάτην.

ὑπὸ Γρηγ. Ἀερικοῦ διδασκάλου ἐν Ἀμισῷ.

Περιφέρεια Γαρσαμπᾶ.

Ἰκανὰ χωρία ἀποτελοῦσι τὴν περιφέρειαν ταύτην περιλαμβάνουσαι τὴν ἐκτεταμένην πεδιάδα τῆς Θεμισκύρας μετὰ τῶν παρακειμένων ὄρειων καὶ λόφων. Ἐπὶ μὲν τῆς πεδιάδος τῆς πάλαι πεφιλημένης χώρας τῶν Ἀμαζόνων ἀποκατέστησαν οἱ ἐσχάτως ἐκ Ῥωσίας μεταναστεύσαντες συγγενεῖς αὐτῶν Κιρκάσιοι, οἵτινες διὰ τοῦ ληστρικοῦ αὐτῶν βίου πολλὰ πράγματα κυβερνώσι τε καὶ κυβερνωμένοις παρέχοντες, κατέστησαν τὴν ἄλλως τε πλουσίαν καὶ εὐφορωτάτην ταύτην χώραν κρησφύγετον καὶ ἐστὶν τῶν καθ' ἑκάστην τὰς ἀπανθρωποτέρας ληστοπραξίας ἐπιχειροῦντων ὁμοφύλων αὐτῶν ὥστε ἢ ἄλλοτε πλουσίως τὰ πρὸς τὸ ζῆν τοῖς φιλησυχίοις ἐνταῦθα κατοίκοις παρέχουσα αὕτη χώρα ἀπέβη τὸ φόβητρον αὐτῶν. Ἐπὶ δὲ τῶν παρακειμένων ὄρειων καὶ λόφων κατοικοῦσιν Ἕλληνες, Ἀρμένιοι ἱκανοὶ καὶ οὐκ ὀλίγοι Ὀθωμανοί.

Οἱ ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ Ἕλληνες ὡς πρὸς τὰ γράμματα ὑπολείπονται πολὺ τῶν γειτόνων αὐτῶν, διότι ὀλίγιστα μόνον χωρία διατηροῦσι σχολεῖα, καὶ ταῦτα εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐκ τῶν εὐαριθμῶν τῶν περὶ τὴν Θεμισκύραν χωρίων, μόνον τὰ ἀκόλουθα, Τσάμαλα, Ἰολοῦ-Κιόλι, Τζάλ, Δουντζουτζάκ καὶ τινὰ ἄλλα, καθ' ἃ συνορεύοντα πρὸς τὸ διαμέρισμα Μαδέν, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ διατηρῶσιν ἀνὰ ἐν Γραμματοδιδασκαλεῖον πάντα ὅμως τὰ ἄλλα εἰς τὸν βόρβορον τῆς ἀμαθείας κυλίνονται, οὐδὲν ἄλλο ἢ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς δικέλλας γινώσκοντα· τοῦθ' ὅπερ καὶ ἔδωκε ζῶην εἰς τὸν εἰς τὸν εἰσχωρήσαντα πρὸ τινος καὶ ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις, ὡς μὴ ὄφελε, προτεστάντισμόν, ὅστις ἀπειλεῖ νὰ κατακλύσῃ ὀλοκλήρους ἐν τῇ Μικρῇ Ἀσίᾳ Ἑλληνικώτατας πόλεις.² Βίθε δὲ

¹ Συνέχ. ὄρα τεύχος Ζ' καὶ Η' σελίς 361.

² Δὲν δύναμαι ἐνταῦθα νὰ παρέλωθω ἐν σιγῇ τὸ μόλις πρὸ τινῶν ἡμερῶν συμβάν ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις ἐπεισόδιον, ὅπερ καταθλίβει παντὸς Ἕλληνος καρδίαν ἀναλογιζομένου, ὅτι πάντα ταῦτα ἐκ πολιτικῶν ὄλως ἀπορρέουσι σκοπῶν. Μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν Γαρσαμπᾶ χωρίων συγκαταριθμεῖται καὶ τὸ Γιάγ-πασάν, χωρίον ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ὀλιγίστων νεωστὶ ἀναδειχθέντων διαμαρτυρομένων οἰκούμενον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσχωρήσαντες οἱ τὸν χριστιανισμόν

καὶ οἱ ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις Ἕλληνες ἔχοντες πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν τοῦς ἐν τῷ διαμερίσματι Μαδέν ὁμογενεῖς νὰ ἐμίμοῦντο κατὰ τι τὴν φιλομουσίαν αὐτῶν!

Περίξ τῆς Θεμισκύρας ἱκανὰ προσέτι χωρία ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Ἀρμενίων καὶ οὐκ ὀλίγα ὑπὸ Ὀθωμανῶν οἰκούμενα ὑπάρχουσιν· ἐξ ὧν τὰ μὲν Ἀρμενικὰ δεικνύουσι μικρὰν τινα φιλοτιμίαν πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς πατρίδος αὐτῶν γλώσσης, μεταχειριζόμενα τοῖς ἱεραῖς αὐτῶν καὶ ὡς διδασκάλους· τὰ δὲ Ὀθωμανικὰ τὸν Ἑπιμενίδιον ὑπνώττουσι.

Γαῖη τῶν «Πάγρα.»

Βορειοδυτικῶς τῆς Ἀμισοῦ ἐπὶ 8 ὥρας τις ὁδῶν καὶ διερχόμενος τὴν

τοῖς χριστιανοῖς διδάσκοντες Προτεστάνται ἐνέσπειραν τὰ πρῶτα ζιζάνια, παρασύραντες χωρικοὺς τινὰς δελεασθέντας ἐκ τοῦ μισθοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν δογμάτων τῆς νέας αὐτῶν αἰρέσεως, οὓς καὶ μεταχειρίζονται ὡς ὄργανα πρὸς ἐν ἐπιδιώκουσι σκοπόν. Οἱ νέοι οὗτοι προσήλυτοι ἐπιθυμοῦντες, ὡς φαίνεται, νὰ ἐπιδείξωσι πρὸς τοὺς πάτερνας τὴν μεγίστην αὐτῶν πρὸς τὰ νέα δόγματα ἀφοσίωσιν, ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ θραύσαντες τὰς κλεῖς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ βυθίντος χωρίου, εἰσῆρμησαν καὶ διὰ τοῦ βαρβαρικωτέρου τρόπου ἐθραυσαν καὶ κατεκτεμάτισαν εἰκόνας, κανδύλας καὶ πᾶν ὅ,τι πρόχειρον εὔρον ἐπιλέγοντες τὰ ἀτιχίστα κατὰ τῶν ἁγίων, ὧν τὰς εἰκόνας ἔτυχε νὰ θραύσωσιν· ἀποπερατώσαντες τὸ ἀνδραγάθημα τοῦτο διηυθύνθησαν εἰς τὴν μικρὰν τοῦ χωρίου σχολὴν καὶ καταδαφίσαντες τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος ἀπηλόθον ἀνενόητοι. Τῆ ἀληθείᾳ αἱ θηριώδεις αὗται πράξεις ἤρμοζον εἰς ἄλλον αἰῶνα μᾶλλον ἢ τὸν εἰκοστόν, ὅποτε καὶ παρὰ τῶν ἀγριωτέρων τῆς ὑψηλῆς ἐν ἀναμένει τις τὸ τοιοῦτον. Ἴδού λοιπὸν φωτισμός! Ἴδού ποδηγέτησις καὶ νοθεσία πρὸς τὰ καλὰ! (διότι τὰ κακῶς κείμενα ἐπανορθοῦσιν ὡς λέγουσιν.) Ἐάν καὶ ἐν καιρῷ τῆς κατὰ τὴν Μικρῆν βρβαρότητος συνέβαινον τοιαῦτα ὑπ' ἄλλοθρησκῶν, αὐδὲ ἴγνος τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχε σήμερον ἐν τῇ Μικρῇ Ἀσίᾳ, καὶ οὐχὶ ἔθνος πρωτεύον πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐν Τουρκίᾳ. Οἱ δυστυχεῖς χωρικοὶ συναγαγόντες τὰ τεμάχια τῶν τεθλασμένων ἱερῶν ἀντικειμένων ἔδραμον ἀμέσως πρὸς καταγγελίαν εἰς τὴν ἀρχὴν, ἥτις καὶ ἐπεμψεν εἰς τὸν τόπον τοῦ ἀνοσιουργήματος ἀνακριτὰς πρὸς ἀκριθεῖ ἐξέτασιν τοῦ γεγονότος. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ κοινότης τῆς Ἀμισοῦ, εὖθις ἐγένετο ἡ καταγγελία, λυπηθεῖσα κυρίως ἐπὶ ὅῃ ἀσώτῳ τούτῳ, ἀνέλαθεν αὐτὴ καὶ διεξήγαγε τὴν δίκην καταλήξασαν εἰς τὴν ἐκδοσὶν τῆς ἐλαφροτάτης ποινῆς τριμήνου φυλακίσεως. Ἔνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ποινὴ αὕτη δὲν ἀνταπερίβη πρὸς τὸ διαπραχθὲν ἀνοσιουργημα καὶ τὰς προδοτικὰς τῆς ἀνακλιθείσης τὴν δίκην κοινότητος, σκαπτόμενοι ὅμως ὅτι ἀπεφασίσθη παρ' ἀνδρῶν μηδέν, τὸ κατ' αὐτοῦς, ἐνδιαφέρον ἔχόντων, ὡς ἀλλοθρησκῶν καὶ ἀλλοθρησκῶν, δὲν δυνάμεθα ἢ ν' ἀρκεσθῶμεν καὶ εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα· εὐελπιστοῦμεν δὲ ὅτι εἰ μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον γενήσεται καλὸν παράδειγμα τοῖς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειροῦσι νεοφωτιστοῖς.

Γαζηλωνίτιδα χώραν, φθάνει εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἄλυος ποταμοῦ (Κιζήλ Ἰρμάκ) καὶ πρὸς τὰς τέσσαρας ὥρας τῆς θαλάσσης ἀπέχουσαν Γαζηλῶνα (Πάφραν). Ὡς εἰκάζεται, ἡ πόλις αὕτη ἦτο τὸ πάλαι ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἐπὶ τῆς θέσεως, ἣτις νῦν Κουμτζιγάζ μὲν καλεῖται, οὐδὲν δ' ἄλλο περιέχει ἢ ἓνα ξενῶνα μετὰ σταύλου πρὸς ἀνάπαυαν τῶν ἀπ' Ἀμισοῦ εἰς Πάφραν χάριν ἐργασιῶν μεταβαινόντων ἐμπορίων· ἄγνωστον ὅμως παντάπασιν κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἐγένετο ὁ ἀποκλεισμός οὗτος. (Ἡ παραλία αὕτη κυρίως ἐστὶν ἡ κατὰ Στράβωνα Γαζηλωνίτις χώρα).

Ἡ νῦν πόλις κεῖται, ὡς προεῖπον, παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἄλυος ποταμοῦ, εἰς 15 λεπτῶν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, καθ' ἑκάστην πλημμυρὰν προχωροῦντος πρὸς τὴν πόλιν, ὥστε μετὰ παρέλευσιν οὐ πολλῶν ἐτῶν θὰ ὑφίσταται καὶ ἡ πόλις αὕτη τὰς συνεπειὰς τῶν πλημμυρῶν. Κατοικεῖται δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων, Ὀθωμανῶν καὶ Ἀρμενίων τῶν πλείστοιν ἐντοπίων· ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολλοὶ καὶ οἱ ἐπίσημοί τε ἐσχάτως χάριν ἐμπορίου ἐκ Καισαρείας ἀποκατέστησαν. Περιέχει δὲ νῦν ἡ Πάφρα περὶ τὰς 1000 οἰκογενείας, ἐξ ὧν 250 εἰσὶν Ἑλληνικαί, ἰσάριθμοι σχεδὸν Ἀρμενικαὶ καὶ αἱ λοιπαὶ Τουρκικαί.

Ἐμπορίον. Τὸ μόνον σημαντικὸν προϊόν τοῦ τόπου εἰσὶ τὰ καπνά, ἅπερ καὶ προτιμῶνται τῶν τῶν ἄλλων μερῶν, διότι ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσας ποιότητος αὐτῶν, τυγχάνουσι καὶ καλῆς περιποιήσεως ὑπὸ τῶν κατοίκων μεγάλως ἐπιτηδευομένων εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν. Γίνεται δὲ μεγάλη ἐξαγωγή ἐντεῦθεν, καὶ μάλιστα ὅταν ὑπάρχη ἔλλειψις τοῦ εἶδους τούτου εἰς τὴν Εὐρώπην.

Δημοσίαι ἐκπαίδευσις. Οἱ Πάφραιοι ἐκπαλαὶ διατήρουν καλὰ σχολεῖα καὶ ἤδη τὴν αὐτὴν ἐξακολουθοῦσι νὰ δεικνύωσι προθυμίαν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς πατρῴας αὐτῶν γλώσσης, ἣτις δυστυχῶς ἐξέλειπεν ὀλοσχερῶς ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς λυπηρῶν τῆ ἀληθείᾳ τὸ νὰ βλέπη τις Ἑλληνας μὴ ἐννοοῦντας τὴν ἑλληνικὴν, πλὴν ἔτι λυπηρότερον θὰ ἦτο, εἰάν ἐβλεπε τοὺς τοιοῦτους ἀδιαφοροῦντας πρὸς τὴν σύστασιν καὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν σχολείων τῆς κοινότητος αὐτῶν, ὅπερ ὁμολογουμένως παρημποδίζε τὴν ἀποσκορᾶσιν τῆς κατ' ἀνάγκην ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ξένης γλώσσης· ἤδη ὅμως βλέπων τὴν μεγάλην πρὸς τὰ γράμματα αὐτῶν ἀφοσίωσιν, δὲν δύναται ν' ἀμφισβάλλῃ βλέπων περὶ τῆς μεγάλης πρὸς τὰ γράμματα αὐτῶν ἀφοσίωσως, οὐδ' ὅτι μετὰ παρέλευσιν οὐ πολλῶν ἐτῶν θέλει ἐκλίπει καὶ ἐντεῦθεν ἢ ὅλως ξένη αὕτη τοῦ Ἑλληνος γλώσσης· ὁ δὲ περιερχόμενος

τὴν Μικρὰν Ἀσίαν θὰ εὕρισκε τὸν Ἑλληνισμόν ἀκμάζοντα καὶ ἐνταῦθα. Ἀπὸ ἱκανοῦ χρόνου διατηροῦσι λίαν φιλοτίμως σχολεῖα ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ἣτοι Ἑλληνικὸν ὑπὸ ἓνα ἑλληνοδιδάσκαλον, Ἀλληλοδιδασκτικὸν ὑπὸ δύο διδασκάλους καὶ Παρθενωγωγεῖον.

Καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐτησίαι δαπάνη ἀνερχομένη εἰς 300 λίρας συλλέγεται δι' ἐράνου τῶν πολιτῶν.

Περιφέρεια Πάφρας.

Ἰκανὰ καὶ τὴν περιφέρειαν ταύτην ἀποτελοῦσι χωρία τὸ πλείστον ἑλληνικά, τῶν ἑκείνων οἱ κάτοικοι ἀποκλειστικῶς εἰσὶ γεωργοί, κύριον ἔργον ἔχοντες τὴν κτηνοφυτείαν. Ἡ κατάστασις ἐν γένει τῶν χωρίων τούτων εἶνε οἰκτρά· οὐδὲν ἔχνος φιλοτιμίας εὕρισκει τις παρὰ τοῖς ἐνταῦθα χωρικοῖς, οἵτινες παρβαλλόμενοι πρὸς τοὺς γείτονάς των ὕλικῶς μὲν εἰσὶ κατὰ πολὺ ὑπέρτεροι, ὡς καλιεργοῦντες γαίας καλλιτέρας τῶν ἄλλων, ἠθικῶς ὅμως εἰσὶν ὑποδεέστεροι, μηδεμίαν προσοχὴν δίδοντες εἰς τὰ κοινωνικά των καὶ εἰς τὴν διατήρησιν σχολείων. Ἀνάγκη εἶνε, νομίζω, καταπαύουσα ὅπως οἱ ἀρμόδιοι ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν των καὶ ἐν ταῖς χωρίοις τούτοις, ἵνα μὴ προλάβωσι καὶ ἐνταῦθα οἱ ἐκ τοιαύτων περιστάσεων ἐπωφελοῦμενοι ἱεραπόστολοι.

Ἄλυς ποταμός. Ὁ ποταμὸς οὗτος ἔχων τὰς πηγὰς του ἀπὸ τῶν ὀρέων Ἀργαίου καὶ Ἀντιταύρου ὀρίζει τὸν Πόντον ἀπὸ τῆς Παφλαγονίας· διερχόμενος δὲ πλησίον τῆς Σεβαστείας λαμβάνει θλίγην ἀλμυρότητα, ἐξ οὗ καὶ Ἄλυς ἐπωνομάσθη, «εἰσὶ δ' ἐν τῇ Ξιμῆνῃ ἄλαι ὀρυκτῶν ἀλῶν, ἀφ' ὧν εἰκάζεται εἰρῆσθαι Ἄλυον τὸν ποταμόν.» (Στράβ. III' 561—562). Οὗτος καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους εἶνε ἀδιάβατος καὶ ἐπικίνδυνος εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας διαβρέχει, διὸ καὶ οἱ Τούρκοι Κιζήλ Ἰρμάκ (ἐρυθρὸν ποταμόν) ὀνομάζουσιν αὐτὸν, ὡς πολλὰς προξενούντα ζημίας. Χύνεται δὲ εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν 4 ὥρας μακρὰν τῆς Πάφρας, σχηματίζων τρία στόμια, καὶ μολονότι σήμερον καθίσταται ἄχρηστος τοῖς πλοίοις ἕνεκα τῆς μεγάλης ὀρμῆς του, δύναται ὅμως νὰ γίνῃ πλευστὸς καὶ ἀποβῆ ὠφέλιμος. Οὗτος ἐστὶν ὁ μεγαλείτερος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ποταμός.

(ἀκολουθεῖ).

ΣΥΛΛΟΓΗ
ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΛΗΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ¹

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΥ

Σχολάρχου.

Ἡ ρ ω ῖ κ ά.

8.

Ὁ Λάμπρος.

Σημ. Ὁ ληστής οὗτος συλληφθεὶς τὸ 1869, ἐρρίφθη τὸ πρῶτον εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Λευκάδος, εἶτα δὲ μετνήχθη εἰς τὰς τῆς Κεφαλληνίας, ὅπου τὸ 1874 πύτοκτόνησε διὰ ξυροῦ.

Ἐ τὰ χίλια ὀχτακόσια καὶ τὰ ἐξήντα ἐννεά,
τὸ Λάμπρο Ν ἐτσακῶσαν εὐζῶνοι δεκάνηνά,
νᾶθε μὴ σώσης, Λάμπρο, νᾶθε μὴ φτάσης πλειό,
ἔπου βάλθηκες νᾶ δέσης τὸ δόλιο τὸ Θιακό,
καὶ ὁ Θιακὸς ἐστάθη ἔπιτήδειος καὶ καλός,

καὶ σ' ἔμπασε ἔς τ' Ἀρκοῦδι, κ' ἐπιάστης ζωντανός.
Δὲν τῶξερεις, βρε Λάμπρο, αὐτὸ τὸ μυστικό,
πῶς θὰ σὲ ἔπαν δεμένο ἔμπροστά ἔς τὸν ἀρχηγό;
Κῆ ὁ βασιληᾶς μας ἤρτε ἔς τὴ Γύρα μιὰν ἀύγῃ.

τὸν Κορωναῖο κράζει, κῆ αὐτίνον τὸ Σκαλτσᾶ,
καὶ Δημητράκη Γρίβα Ν ἀπὸ τὴν Περαιτιά.

9.

Ὁ Μπακοῦκος.

Σημ. Ἡ καταστροφή τῆς ληστρικής συμμορίας τῶν Μπακοῦκων συνήλθε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἐνθα διητᾶτο.

Τὸ λέν οἱ κοῦκοι ἀπὸ βραδύς πέρα ἔς τὸ κρυζονέρι,

πῶς θὰ χαθῆ μιὰ κλεφτουριά, τὰ δύο Μπακουκάκια.
—Δὲ ἔς τῶπα, Χρῆστο, μιὰ βολά, δὲ ἔς τῶπα τρεῖς καὶ πέντε,

ἔς τὸ δῆμο τοῦτο μὴ σταθῆς, ἔς τούτη τὴν ἐπαρχίᾳ,
δὲν εἶν' ὁ περσινὸς καιρὸς, δὲν εἶν' ὁ Κορωναῖος,
εἶν' ὁ Μακρὸς ἀπ' τὸ Ζυγὸ, μέσ' ἀπ' τὸ Μισολόγγι,
βάννει καὶ δέρνει πιστικούς, ποιδεύει τσοὶ διαβάταις,
νᾶ μαρτυροῦν τὴν κλεφτουριά, τὰ δύο Μπακουκάκια;—

10.

Ὁ Σπύρος Ντελής.

Τρίῃ πουλάκια κάθονται ἔς τὸν Ἀστακό, ἔς τὴ βράχι,
τῶνα τηράει τὸν Ἀστακό, καὶ τᾶλλο τὴν Ἀθήνα,
τὸ τρίτο τὸ καλῆτερο μυρολογαίει καὶ λέγει.
—Δὲ ἔς τῶπα, Σπύρο, μιὰ φορά, δὲ ἔς τῶπα τρεῖς καὶ πέντε,
ἔς τὸν Ἀστακό νᾶ μὴ διαθῆς, ἑμιέρι νᾶ μὴ Ν κάμης,

τ' ἔχει ὁ Κρεμμύδας παγανιά, καὶ κυνηγάει τσοὺ κλέφταις;—
—Ὡσο ἔν' ὁ Σπύρος ζωντανὸς Κρεμμύδα δὲ φοβάται.—
ἦ ἄγγέλω ἄν καὶ κρύωσαι, κ' ἐσκώθηκε τὴ νύχτα.
—Σῆκο, Σπύρο, νᾶ παίξωμε, νᾶ γλυκοφιληθοῦμε,
κ' ἦδ' ὄνειρο ἔς τὸν ὕπνο μου, ἔς τὸν ὕπνο ἔπου ἐκοιμώμουν.

Εἶδα τοὺς κάμπους κόκκινους, καὶ τὰ βουνὰ γαλάζια
ἔξήγατο, Σπύρο μ', ἔξήγατο, τῶνειρο ἔπου εἶδ' ἀπόψε.—
—Τὸ κόκκινὸ ἔναι jaίματα, καὶ τὸ γαλάζιο βόλια.—
Ὡσο νᾶ ἔπῃ τὸ λόγο του νᾶ ἔπῃ τὴν ἐμιλιά του,
τρίῃ τουφέκια τοῦρτανε, τὰ τρίῃ ἀράδ' ἀράδα,

τῶνα τὸν παίρνει ἔξώπετσα, τᾶλλο τότε λαβόνει,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερὸ τὸν παίρνει ἔς τὴν καρδοῦλα.

11.

Ὁ Ἀλῆ-πασσᾶς.

Ξύπνα καῦμέν' Ἀληπασσᾶ, καὶ βάλε τὸ φακιδί,
 κ' εἰδές την τὴ Βασιλικὴ ποῦ τῆνε πᾶν 'ς τὴν πόλι.
 Ἄρβανίταις, λέτε, λέτε,
 ἢ μπαρούτη δὲν πουλητάι.

Ἐμὲ μὲ λέν Ἀληπασσᾶ, μὲ λέν Ἀλημπαρούτη,
 ποῦ βάσταξα τὸν πόλεμο μὲ τὸν Σουλτάν Μαχμούτη.
 Ἄρβανίταις παλληκάρια,
 μὲ σπαθιά καὶ μὲ χαντζάρια.

Νᾶταν ἡ πέτρας ζάχαρι, νὰ ρήχνανε 'ς τὴ λίμνη,
 ἴα νὰ γλυκάνη τὸ νερό, ἴα τὴν Κυρά Φροσύνη.
 Ἄρβανίταις 'παινεμένοι,
 ποῦν Ἀληπασσᾶς καῦμένοι.

Νᾶταν οἱ κάμποι θάλασσαις καὶ τὰ βουνὰ ποτάμια.
 νὰ πνίγωνταν ὁ Τάταρης, ποῦ φέρνει τὰ φερμάνια.
 Ἄρβανίταις, λέτε, λέτε,
 ἢ μπαρούτη δὲν πουλητάι.

Καὶ τὸ φερμάν' ἦταν κακό, τὸ ἔρημο χαμπέρι,
 ἴα νὰ σκωθῆ Ἀλήπασσας νὰ πᾶ 'ς τὸ Τεπελένι.
 Ἄρβανίταις παλληκάρια,
 βγάλτε τὰ λαμπρὰ χαντζάρια.

12.

Οἱ Κολοκοτρωαῖοι.

Λάμπουν τὰ χιόνια 'ς τὰ βουνὰ, κὴ ὁ ἡλῖος 'ς τὰ λαγγάδια,
 ἔτσι λάμπει κ' ἡ κλεφτουριά, τοῖ Κολοκοτρωαῖοι,
 πῶχουν τ' ἀσήμια τὰ πολλά, καὶ τσ' ἀσημένιαις πάλαις
 καβάλλα πᾶν 'ς τὴν ἐκκλησιά, καβάλλα προσκυνᾶνε,
 καβάλλα βγῆκαν, κ' ἔκατσαν 'σὲ μαρμαρένι ἀλώνι,

κ' ἕνας 'ς τὸν ἄλλο Ν ἔλεγε, κ' ἕνας 'ς τὸν ἄλλο λέγει,
 — Ἀπόψ' εἶδα 'ς τὸν ὕπνο μου, 'ς τὸν ὕπνο ποῦ κοιμώμουν,
 Θαλό ποτάμ' ἐπέρασα, καὶ πέρα δὲν ἐβγῆκα
 ποιὸς ἄξος εἶν' καὶ γλίγωρος . . . . .

13.

Τὰ κλεφτόπουλα.

Χορεύουν τὰ κλεφτόπουλα, γλεντᾶνε τὰ καῦμένα,
 κ' ἕνα μικρὸ κλεφτόπουλο δὲν παίζει, δὲ γελάει,
 μὲ τ' ἄρματα κουβέντιαζε, μὲ τὴν καῦμέν' ἀπάλα.
 — Ἀπάλα μου περήφανη, σπαθί μου ξαϊκουσμένο,
 'ς τὴν Πόλι, καὶ 'ς τὴ Βενετιά σ' ἔχουν ζωγραφισμένο.

14.

Ἡ συμβουλή τοῦ κλέφτη.

Παιδιά μ' ἂν θέλτε λεβεντιά, καὶ κλέφταις νὰ γενῆτε,
 ἐμένα νὰ ρωτήσετε τὸ πῶς περνοῦν οἱ κλέφταις.
 Δώδεκα χρόνους ἔκαμα 'ς τοὺς κλέφταις καπετάνιος,
 ζεστὸ ψωμί δὲν ἔφαγα . . . . .

τὸν ὕπνο δὲν ἐχόρτασα Ν ὡς τὸν χορταίν' ὁ κόσμος,
 τὸ χέρ' εἶχα προσκέφαλο, καὶ τὸ σπαθί μου στρώμα.

15.

Ἡ ἡρώς.

Κάπου πόλεμος γένεται 'ς Ἀνατολή καὶ Δύσι
 καὶ τόμαθε ἴη λυγερὴ καὶ πᾶ νὰ κωνηγήση
 ἀντρίκια ντόθη, κὴ ἄλλαξε, καὶ παίρνει τ' ἄρματά τση,
 φίδια στρόνει τὸ φάρο τση, κὴ ὄχιας τὸν καλλιγόνει,
 καὶ τοὺς ἀστρίταις τοὺς κακοὺς τοὺς βάννει φτερνιστήρια

φτερνιά δίνει τοῦ φάρου τση, πᾶει σαράντα μίλια,
 κὴ ἄλλη τὸν ἐδευτέρωσε, 'ς τὸν πόλεμο Ν ἐμπῆκε.

Ἔς τᾶμπα τση σράταις ἔκαμε, ἔς τᾶβγα τση μονοπάτια,
καὶ ἔς τὸν καλό τση γυρισμὸ δὲν ἦρε τί νὰ κόψη.
Σαρακινὸς τὴν ἀγναντᾶ Ν ἀπὸ ἕψηλὴ ραχοῦλα,

κ' ἡ κόρη τὴν ἀγνάντεψε κοντὰ ἔς τὸν Ἄϊ-Γηῶργι.
— Ἀφέντη Ἄϊ-Γηῶργι μου, κὴ ἀφέντη καθαλλάρι,
ἴποῦσαι ζωσμένος μὲ σπαθί, καὶ μὲ χρυσὸ κοντάρι,
νὰ κάμω τᾶμπα σου χρυσᾶ, καὶ τᾶβγα σ' ἀσημένια,
καὶ τὰ ξυλοκεράμιδα Γοῦλο μαργαριτάρι,

ν' ἀνοίξουνε τὰ μάρμαρα νὰ κρύψουν τὸ κοράσι.
Ἄνοίξανε τὰ μάρμαρα κ' ἐκρύψαν τὸ κοράσι.
Νά, κ' ἔφτας ὁ Σαρακινὸς κοντὰ ἔς τὸν Ἄϊ-Γηῶργι.
— Ἀφέντη, Ἄϊ-Γηῶργι μου, κὴ ἀφέντη καθαλλάρι,
ν' ἀνοίξουνε τὰ μνήματα νὰ βγάλουν τὸ κοράσι,

νὰ βαφτιστῶ ἔς τὴ χάρι σου ἐγὼ καὶ τὸ παιδί μου,
ἐμὲ νὰ βγάλουν Κωσταντί, καὶ τὸ παιδί μου Γιάννη.—
Ἰὰ νὰ κερδίση ταις ψυχαις ἀφέντης Ἄϊ-Γηῶργις,
ἀνοίξανε τὰ μάρμαρα, κ' ἐβγάλαν τὸ κοράσι.

(ἀκολουθεῖ).

Ἰαπωνῶν διανοητικὴ ἀνάπτυξις.

Οἱ Ἰάπωνοι ἔχουσιν ἑκτακτον πρὸς τὸ ἐκπαιδεύεσθαι τάσιν καὶ εὐκολίαν εἰς τὸ μανθάνειν, ἀπὸ τινων δ' ἐτῶν ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις αὐτῶν ἐβάδισε ταχύτατα. Ἐν Τοκίῳ ὑπάρχουσι πλεῖστοι βιβλιοπῶλαι, ἐφ' ἅσας δὲ τὴν Ἰαπωνίαν πρὸ πολλοῦ εἰσὶν ἰδρυμένοι βιβλιοθήκαι δημόσιαι. Ἐν ἔτει 1872 ἰδρύθη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἰαπωνίας μεγάλη βιβλιοθήκη, περιβληθεῖσα τὸν τύπον τοῦ ἐθνικοῦ ἰδρύματος. Τὸ κατ' ἀρχὰς περιείχεν αὐτὴ συγγράμματα μόνον ἰαπωνικὰ ἢ σινικὰ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1879 εὐρίσκειται ἐν αὐτῇ σπουδαιότατη συλλογὴ βιβλίων καὶ ἐφημερίδων πάσης γλώσσης. Ἡ τυπογραφικὴ τέχνη ἀσκεῖται ἐν τῇ Ἰαπωνίᾳ ἀπὸ ἐποχᾶς ἀπωτάτας. Κατ' ἀρχὰς ἐξετυποῦντο τὰ βιβλία ἐπὶ ξύλου, διὰ στοιχείων ἀμετακινήτων. Τὰ κινητὰ στοιχεῖα εἰσῆχθησαν κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα, ἀλλ' ἡ χρῆσις αὐτῶν ὀλίγον ἐξετάθη ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν σημείων, τῶν ἐν τῇ Ἰαπωνικῇ γλώσσῃ χρησίμων. Αἱ ἐφημερίδες σήμερον ἐκτυποῦνται διὰ κινητῶν χαρακτήρων. Ἡ ἀρχαία ἰαπωνικὴ φιλολογία περιλαμβάνει κυρίως ἔργα ἱστορικὰ καὶ φιλοσοφικά, ποιήσεις καὶ μυθιστορίας. Ἀφ' ἧς ἡ Ἰαπωνία ἠνεόχθη εἰς τοὺς ξένους, οἱ Ἰάπωνοι μετὰ ζήλου ἀκροῦ ἐπεδό-

θησαν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς νομοθεσίας καὶ τῶν ἠθῶν τῶν ξένων ἐθνῶν, καθ' ἑκατοντάδας δὲ ἀριθμοῦνται τὰ ἐκδιδόμενα καθ' ἑκάστην τεχνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ βιβλία, ἐγχειρίδια, λεξικά, κτλ. Ἀπ' αἰῶνων ἰσχύουσι νόμοι ἐκεῖ προστατευτικοὶ τῆς πνευματικῆς ἰδιοκρισίας καὶ ἡ λογοκρισία. Μόλις πρὸ δώδεκα ἐτῶν ἐξεδόθησαν ἐφημερίδες ἐν τῇ Ἰαπωνίᾳ, ἀλλ' ὁ περιοδικὸς Τύπος δὲν ἤργησε ν' ἀναπτυχθῇ δι' ἐκπληκτικῆς ταχύτητος. Ἐν τῇ Ἰαπωνικῇ πρωτεύουσῃ ἐκδίδονται, καὶ εἰς πολυάριθμα φύλλα, δώδεκα ἐφημερίδες, αἱ μὲν πολιτικαί, αἱ δὲ σατυρικαί, πάσαι δὲ συντασσόμεναι μετ' εὐφυΐας, δημοσιεύονται δὲ παρὰ ταύτας καὶ πολλαὶ ἐφημερίδες εἰς ξένας γλώσσας. Ἐντὸς ἐνὸς καὶ μόνου ἔτους ἐξῆλθον τῶν ἰαπωνικῶν τυπογραφείων πλεῖονα τῶν πεντακισχιλίων νέων συγγραμμάτων.

(ἐκ τοῦ «Αἰῶνος»).

Γ Ν Ω Μ Η

ΤΗΣ ΠΕΝΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ

ἐπὶ τοῦ ζητήματος:

«Πῶς διδασκτέα ἡ Ἱερὰ Ἱστορία ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις.»

Κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 241 ἔγγραφο τοῦ Διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Συλλόγου συνελθόντες οἱ ὑπογεγραμμένοι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Ι. Μοσχάκη, συνεζήτησαμεν τὸ προβληθὲν ἡμῖν ζήτημα «πῶς πρέπει νὰ διδασκῆται ἐπιτυχῶς ἡ Ἱστορία τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης.» Πάντες δὲ συνεφωνήσαμεν εἰς τοῦτο, ὅτι σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ δὲν εἶνε ἡ μετάδοσις ἀπλῶν ἱστορικῶν γνώσεων, ἀλλ' ἡ δι' αὐτῶν ὀρθοσκευτικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν παιδῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἀπεφάνθημεν ἁμοφώνως, ὅτι ἐκεῖνα τὰ μέρη τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης πρέπει νὰ διδάσκωνται, ὅσα κατ' ἐξοχὴν συμβάλλονται εἰς τοῦτο.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ εἶδος τῆς διδασκαλίας φρονούμεν ὅτι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις τῶν μεθόδων, ὧν χρῆσις γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων, ἥτοι τῆς ἀναλυτικῆς καὶ τῆς συνθετικῆς. Πότε δὲ γίνεται χρῆσις τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μεθόδου, τοῦτο δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ διαγραφῇ, ἀλλ' ἀρίεται εἰς τὸν παιδαγωγικὸν διδάσκαλον νὰ ποιῆται τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἑτέρας μεθόδου χρῆσις κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν καὶ τὸν σκοπὸν, ὃν ἐκάστοτε ἐπιδιώκει.

Ἐν τούτοις δὲν θεωροῦμεν ἀπόσκοπον νὰ ἐπισυνάψωμεν ἐνταῦθα γενικὰς τινὰς χρῆσιμους εἰς τὴν διδασκαλίαν ὁδηγίας ἀπορροεύσας ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Εἶνε δὲ αὐταὶ αἱ ἑξῆς:

1ον) Ἡ διδασκαλία τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας πρέπει νὰ γίνηται πάντοτε ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν παιδῶν. Οὐδὲν πρέπει νὰ μαυθάνωσιν οἱ μαθηταὶ μηχανικῶς ἀποστηθίζοντες, χωρὶς νὰ ἐννοῶσι τὸ πρᾶγμα ὅσον ἔνεστι καλῶς. Διὸ καλὸν ἤθελεν εἶναι, εἰς τὰς κατωτέρας μάλιστα τάξεις τοῦ σχολείου, ὁ διδάσκαλος νὰ διηγῆται μὲ γλῶσσαν ἀπλῆν τὴν Ἱστορίαν, ἀποφεύγων τὴν περιττολογίαν. Ἡ διήγησις δὲν πρέπει νὰ ᾖ ἐπιτετη- δευμένη· δὲν πρέπει δὲ νὰ διακόπτηται, ὅπως παρεμβάλλωνται ἠθικαὶ δι- δασκαλῖαι. Αὗται πρέπει νὰ γίνωνται κατόπιν, ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ κατενόη- σεν καὶ δύνανται νὰ διηγῶνται τὴν Ἱστορίαν. Εἰς τὰς ἀνωτέρας ὁμοῦ τά- ξεις ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ γίνηται ἐπὶ τῆ βάσει ἐγχειριδίου συντεταγ- μένου παιδαγωγικῶς. Ἐν δὲ τῇ ἀνωτάτῃ τάξει πρέπει ν' ἀναγινώσκονται καὶ περικοπαὶ κατάλληλοι ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τὰ ἠθικὰ συμπεράσματα πρέπει νὰ ἐξάγονται φυσικῶς καὶ ἀμέσως, νὰ συνά- δωσι δὲ πρὸς τὰς ἀναλλοιώτους ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου. Καλὸν δὲ εἶνε νὰ ἐντυπῶνται τὰ ἐκ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας προκύπτοντα συμπεράσματα διὰ γνωμικῶν καταλλήλων.

2ον) Συντελεστικὸν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ μαθήματος εἶνε ἡ αἰσθη- τοποίησις ἀντικειμένων τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας ἢ τοπογραφικῶν σχέσεων, εἴτε δι' εἰκόνων εἴτε ἐπὶ γεωγραφικῶν χαρτῶν, εἴτε καὶ ἐπὶ τοῦ μαυροπίνακος.

3ον) Τὸ ἱερὸν μάθημα πρέπει νὰ τέρπη τοὺς μαθητὰς, νὰ διδάσκηται δὲ οὕτως, ὅστε οἱ μαθηταὶ νὰ μὴ τὸ ἀποκρούωσιν, ἀλλὰ νὰ τὸ ἐπιζητήσωσιν. Ἐνταῦθα δὲ πρὸ πάντων πρέπει νὰ καταφαίνωνται αἱ χριστιανικαὶ ἀρε- ται τοῦ διδασκάλου. Διδάσκαλος μὴ ἐμπορούμενος τῆς χριστιανικῆς ἀγά- πης, ψυχρὸς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ ἀδέξιος εἰς τὸ νὰ διευκολύνη τὴν κατάληψιν τοῦ μαθήματος, ποιεῖ τοῦτο μισητὸν εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ οὕτως ἀντὶ ὠφελείας βλάβης μᾶλλον γίνεται πρόξενος. Διὸ ἡ Ἐπιτροπία φρονεῖ ἐν τέλει, ὅτι τότε καὶ αἱ γενικαὶ αὗται ὁδηγαί, ἃς ὑποδεικνύει ἐνταῦθα, θὰ τελεσφορήσωσι, καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις θ' ἀποφέρῃ τοὺς προσδοκωμένους καρποὺς, ὅταν μορ- φωθῶσι διδάσκαλοι ἱκανοὶ νὰ ἐμπληρώσωσι τὸν μέγαν καὶ ὑψηλὸν σκοπὸν ὃν τὸ δημοτικὸν σχολεῖον προτίθεται ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Μαΐου 1880.

Ἡ Ἐπιτροπία

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ πρόεδρος.

B. ΣΚΟΡΔΕΛΗΣ

M. ΒΡΑΤΣΑΝΟΣ

Π. Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

N. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ.